

STUDIE

Zbraně slabých?

PŘEDSTAVA ROLNICKÉHO ODPORU
V DÍLE A ŽIVOTĚ VÁCLAVA PROKŮPKA

Rajendra A. Chitnis

Tato studie vychází z předpokladu, že česká literární historiografie stále zápasí s následky ideologické polarizace, která se v českém kulturním životě vystupňovala v třicátých letech minulého století a v následujících desetiletích vedla k opakovanému zkreslování recepce spisovatelů a jejich místa v českých literárních dějinách. Několikrát — například po květnu 1945, po únoru 1948 nebo po listopadu 1989 — vyústila tato polarizace v posuzování autorů na základě binární opozice „kolaborace“ × „rezistence“. V následujícím výkladu hledáme cestu, jak české reakce na okupaci nebo útlak mapovat a specifikovat s větší neutralitou a složitěji, a to mimojiné s využitím podnětů mezinárodních teoretických diskuzí věnovaných této problematice. Jádrem studie však tvoří podrobná analýza případu Václava Prokůpka, klíčového představitele meziválečného ruralismu, který po květnu 1945 čelil obvinění z kolaborace a v monstrprocesu v červenci 1952 byl odsouzen za účast v údajném protistátním spiknutí. Dosavadní, ideologicky často zaujaté interpretace Prokůpkovy činnosti za okupace (především jeho působení ve funkci ředitele nakladatelství Družstva Moravského kola spisovatelů) konfrontujeme s informacemi získanými podrobným čtením jeho pozůstalosti. Na základě rozboru Prokůpkova literárního díla bude v průběhu studie odmitnuta charakteristika Prokůpka jako kolaboranta, fašisty i katolického spisovatele-mučedníka. Namísto ní bude jako klíč k autorovu dílu, ale také k jeho přístupu k životu a okupaci nabídnut aspekt rolnického pohledu na život. V závěru tuto myšlenku prozkoumáme mimojiné v kontextu úvah teoretika rezistence Jamese C. Scotta o „zbraních slabých“ — každodenních formách odporu, příznačných pro utlačovanou rurální populaci.

Interpretace reakcí na německou okupaci

Interpretace období mezi světovými válkami a druhé světové války je v historiografii stále ovlivněna „politikou odplaty“, která byla po válce uplatňována

v celé osvobozené Evropě. Jak píše Tony Judt, v důsledku této politiky byly konflikty, jejichž kořeny ležely v meziválečných letech, ne-li v ještě starších dobách, „příliš snadno zabaleny do pojmů »kolaborace« a »odboj«“ (JUDT 2000: XI). Polarizace, která se během třicátých let stupňovala v evropském veřejném a kulturním životě, nebyla tímto způsobem odstraněna, ale naopak utvrzena. Podle Judta „teprve nedávno začali badatelé rozplétat a zase splétat příběhy, jež se odehrály před rokem 1939 a po něm, mezi léty 1939 (či 1938) a 1945, jakož i to, jak byly vzpomínky na tyto události přizpůsobeny, zkresleny či zatemněny“ (IBID.: XII).

V českém kontextu se tak jako jinde stali hlavními terči „politiky odplaty“ veřejní činitelé a intelektuálové spojení s konzervativním nacionalismem, kulturním tradicionalismem, římskokatolickou církví a agrárním hnutím. Po válce dopltili na „sjednocení pravice“ na sklonku třicátých let. Za pomnichovské republiky „»pravicoví« katolíci, konzervativní, neavantgardní autoři chtějí využít dobové šance na ovlivnění národa, což je zcela legitimní — jenomže jí chtějí využít s pomocí administrativních omezení pro tvůrce smýšlející »jinak«, což už mravně legitimní není“ (PUTNA 2010: 328, viz též MED 2011: 265–273). V časech tohoto „volání po očistě kultury a literatury“ (MED 2011: 266) se „programoví katolíci a konzervativní vlastenci ocitli v sousedství stoupenců extrémní pravice i všelijakých konjunkturalistů, a slova o svatováclavské tradici v sousedství řečí o numeru clausu pro Židy. Nelze se vlastně divit, že pozdějším pohledům zpět do krátkých a hysterických dějin druhé republiky tak často chyběla vůle přesněji mezi jejich postoji a motivacemi i mezi nimi samými rozlišovat“ (PUTNA 2010: 333).¹ Jak píše Jan Wiendl, vinou poválečné „účelové dezinterpretace“ činnosti a pohnutek těchto lidí se „tentoto názorový smetenec, kdy prokazatelní fašisté a nacističtí kolaboranti stojí na stejné rovině s politickými konzervativci a kulturními tradicionalisty, [...] v některých historických pojednáních o druhé republice udržoval hluboko do devadesátých let 20. století“, ne-li dále (WIENDL 2011: 604).²

Aby se současný historik tohoto období vyvaroval role žalobce i obhájce, která fakticky prodlužuje život polarizovaným představám meziválečného a válečného období, předpokládá Wiendl podobně jako Judt, že můžeme jedině „detailně mapovat a rozmotávat složitou síť vazeb a podnětů, sledovat osobní postoje a strategie konkrétních osobností a konfrontovat je s důsledky jejich

1 Putna upozorňuje také na převládající zdání, podporované pokvětovým tiskem, že „se katolickým literátům vlastně za války vedlo lépe než jiným [...]. Nuance mezi »byli tolerováni«, »byli protežováni« a »kolaborovali« se přitom záměrně stíraly“ (PUTNA 2010: 350).

2 Vytěsnění spisovatelů spojených s předchozími „režimy“ však není v české literatuře nic nového, jak dokazuje například osvěcenská a obrozenecká odmítnutí české barokní literatury (kromě té, která byla psána vesměs protestantskými autory v emigraci).

gest, o nichž dnes víme, které jsme schopni na základě pečlivého studia a osobní hodnotové stupnice pojmenovat, aniž bychom však setrvali na laciné pozici soudců, jejichž jediným kritériem je obecně sdílené společenské názorové klišé a přimknutí se k pravdě aktuální intelektuální poptávky“ (IBID.: 608).

Přestože Wiend zdůrazňuje omezenost tohoto postupu, zdá se, že by časem mohl vést právě k překonání zmíněné polarizace, dosud ovlivňující obecnou představu o české meziválečné literatuře a literárních dějinách a v jejím rámci favorizující autory levicové avantgardy. Podrobnějším zkoumáním názorů a témat nejen v beletrii jednotlivých autorů, ale také v jejich publicistice a korespondenci, by mohla vyvstat jiná představa meziválečného období, taková, která by měla podobu dynamického množinového diagramu pozic, jež spisovatele spojují a rozdělují bez ohledu na předpokládanou příslušnost k dané ideologii, straně či uměleckému směru.

Srovnání názorů jednotlivců s jejich chováním za války by mohlo navíc vést k složitějšímu obrazu reakcí na okupaci, věrnějšímu skutečnosti. Přestože historikové druhé světové války dávno prokázali nedostatečnost termínů *kolaborace* a *odboj*, které přiléhají, a to i když jsou správně užity, jen k jednání malého procenta okupovaného obyvatelstva, pokusy o náhradní termíny pro jednotlivé typy přizpůsobování se okupantům dále vykazují negativní konotace.³ Stanley Hoffmann například diskuzi o termínu *kolaborace* ve francouzském kontextu zahájil jeho rozšířením na *kolaboracionismus*:

Nedobrovolná kolaborace byla charakterizována zdráhavým uznáním nutnosti, kdežto dobrovolná kolaborace v zájmu státu byla již nerozvázným pokusem této nutnosti využívat. Ani jedna však neznamenal přijetí nacistické ideologie či nadšení pro „nový řád“, který Německo v Evropě vyhlášovalo. Kolaboracionismus naopak [...] mohl znamenat účelovou službu nepříteli. Taková služba mohla sice být racionalizována tradičním pojmem „národního zájmu“, ale v praxi bylo jednodušší vypočítat míru osobního prospěchu, než čistého zisku pro národ [...] V jiných případech kolaboracionismus znamenal účelové prosazování spolupráce s vládou, která, přestože byla cizí, byla nicméně pokládána za zastávce, ručitele či vzor proměny, kterou příslušní lidé chtěli zavést ve Francii (HOFFMANN 1968: 379).

Philippe Burrin navrhuje celé spektrum typů přizpůsobování (*accommodation*) od „minimálního“ přes „oportunistické“ až po „účelové, politické“ (BURRIN 1996: 461–462). Podle něho takové řešení „připouští analýzu paušální i rozlišující, na rozdíl od pojmu kolaborace s jeho v podstatě politicko-ideologickou

3 Pro rozsáhlejší přehled konceptů rezistence, v kontextu poúnorového „třetího odboje“, viz SOMMER 2012.

implikací touhy po trestu a odsouzení a polemice“ (IBID.: 462). V širším evropském kontextu nabízí Jan Gross vedle *kolaborace* termíny *spolupráce*, *tiché srozumění*, *poddajnost*, *spoluvina* (GROSS 2000: 35). V případě Čechů, kteří podle Benjamina Frommera „jako celek nijak zvláště horlivě okupantům neodporovali, ale ani jejich kolaborace nebyla nijak zvláště upřímná“ (FROMMER 2010: 43), je třeba při odlišování a pojmenovávání individuálních reakcí na okupaci postupovat zvláště pečlivě.

Případ Václava Prokúpk: interpretace jeho činnosti za okupace

Tato studie se z pohledu výše naznačených konceptuálních východisek pokouší uchopit případ jednoho konkrétního spisovatele, Václava Prokúpk. Pokud vůbec, je dnes Prokúpek znám v důsledku své perzekuce v rámci „tažení proti selskému stavu“ (JECH 2008: 94) v letech 1951 a 1952. Podezření z kolaborace čelil však již po osvobození. Táž nepodložená obvinění se znovu objevila při monstrprocesu v Brně v červenci 1952, kdy byl spolu s dalšími čtrnácti muži, spojenými s konzervativním nacionalismem, „usvědčen“ z účasti na protistátním spiknutí. Jako údajný vůdce skupiny, zahrnující mimojiné i dva další ruralisty, Josefa Knapa a Františka Křelínu, byl odsouzen k nejdelšímu trestu (dvaadvaceti letům odnětí svobody) a propuštěn až mezi posledními v roce 1964. V paradigmatickém příkladu účelové dezinterpretace představilo *Rudé právo* rádo by logický osobní vývoj těchto autorů od ruralismu přes kolaboraci s Němci k vlastizradě:

Knap, Křelina a Prokúpek ve svých „literárních“ pracích a na stránkách agrárních časopisů hlásali ve službách agrárního kapitálu falešná hesla o věcnosti majetkových rozdílů mezi lidmi a o venkovu „jako jedné rodině“. Klamali tak pracující rolníky a snažili se je izolovat od stejně vykořisťovaných dělnických mas, aby je ideově odzbrojili a odváděli od boje proti jejich vykořisťovatelům — velkostatkářům a vesnickým boháčům [...]. Mnichov a také nacistická okupace umožnily těmto reakcionářům, aby zesílili své štvání proti pokroku a dělnickému hnutí, aby ještě otevřeněji hlásali své fašistické názory a ještě otevřeněji vyjadřovali svůj obdiv k fašistickým režimům. Stali se hlasateli krajního buržoazního nacionalismu a za okupače přísluhovači nacistů (*RUDÉ PŘÁVO* 1952: 2).⁴

Prokúpek dnes již nepotřebuje rehabilitaci. V roce 1967 se spolu s Knapem a Křelínou dočkal zproštění viny v celém rozsahu a dočasného návratu publikačních příležitostí. Jako o kolaborantech se o ruralistech nezmiňují ani stan-

4 Pro podrobný popis zatýkání, procesu, uvěznění a pokusů o legální rehabilitaci, připravený na základě studia archivních záznamů viz DVOŘÁKOVÁ 2002, pro Prokúpk zvl. s. 137–144.

dardní literárněhistorické příručky, ani narůstající odborná literatura o české kolaboraci. Co však zůstává, je otázka, jak Prokūpkovu činnost za okupace pochopit. Podezření vyslovovaná hned po válce se týkala především jeho činnosti v nakladatelství Družstvo Moravského kola spisovatelů (DMKS), kde od konce roku 1942 působil jako ředitel. Heslo o MKS v *Lexikonu české literatury* uvádí tu verzi, kterou Prokūpek hájil v soukromí i veřejně od konce okupace do své smrti a která tvoří jádro Křelinova projevu na jeho pohřbu.⁵ V této verzi byl Prokūpkův nástup do ředitelské pozice spojen s výrazným rozšířením nakladatelské činnosti s úmyslem poskytovat „dobré“ české knihy českým čtenářům, zvláště těm, kteří bydleli v bývalém československém pohraničí nebo pracovali v Říši, ale také zvýšit příjmy, aby Družstvo mohlo lépe pomáhat lidem zasaženým okupací: „ze svých zisků (zejména z výtěžků prodeje protektorátními úřady nepovolených dotisků knih) podporovalo prosperující nakladatelství do konce okupace rodiny vězňených a popravených členů MKS i jiných umělců a autory, kteří nesměli publikovat“ (BARTŮŠKOVÁ — ZACH 2000: 322). Desítky dopisů především z těžkých let 1943–1944 vyjadřují v Prokūpkově pozůstalosti vděčnost korespondentů jednak za balíky knih, jednak za nečekané či nečekaně štědré částky, zasílané třeba pod rouškou záloh za fiktivní rukopisy, jakož i za „léčivé“ moravské ovoce či víno.

Václav Černý, předseda očištné komise Syndikátu českých spisovatelů, pověřené odstraňováním kolaborantů a sympatizantů nacismu z českého literárního života, vykládá tuto Prokūpkovu činnost docela jinak. Ve studiích o „politice odplaty“ v rodícím se komunistickém bloku je zvykem rozlišovat mezi upřímnou, byť problematickou snahou potrestat bezprostředně po válce kolaboraci a následující politickou deformací tohoto úsilí. Prokūpek však tento rozdíl mohl poznat jen stěží. V Černého vyprávění — podle Petra Buggeho jde o „směs nacionalistické megalomanie a socialistických klišé, hraní s orwellovskou novořečí“ (BUGGE 2000: 239) — je opravdu cítit stereotypizaci vychytralého „vesnického boháče“ z pozdější kolektivizace:

v čele nakladatelství Kola [stála] předvídavá hlava Prokūpkova. Pod náporom tlaků, které ho v květnu okamžitě ohrozily, rozeslal jednoduše na adresy významných politických a kulturních činitelů dlouhý výpočet peněžních podpor, které nakladatelství v posledních měsících války rozдалo strádajícím a potřebným, ale ovšem i nestrádajícím a nepotřebným českým spisovatelům ze svých bohatých fondů; ty fondy nemělo ostatně smysl hromadit pro nevyhnutelný poválečný finanční krach nebo měnovou re-

5 Viz LA PNP fond Václava Prokūpka, rukopisy cizí: František Křelina, „Rozloučení nad hrobem“, 29. května 1974, s. 1–7. Autor děkuje pracovníkům LA PNP za jejich ochotu při jeho práci s Prokūpkovým osobním fondem, jehož soupis zpracovala Eva Bílková.

formu. Jména spisovatelských představitelů levice i krajní levice na tom seznamu, kteří neváhali z té nadité pravicové kapsy přijímat mnohatisícové dary, působila šokem. Prokůpek si dal záležet, aby zahájil výpočet Halašem a pí Majerovou. Nikdo se teď už na levici neodvážil obviňovat Kolo z čehokoliv, natož z kompromitujících styků s Němci (ČERNÝ 1992b: 52; viz také IDEM 1992a: 190)⁶

Černého pozici svým způsobem podporuje i Václav Poláček, poválečný předseda Svazu českých knihkupců a nakladatelů, který považuje ruralisty za jednu ze „skupin autoritativního a fašizujícího zaměření“ (POLÁČEK 2004: 71) a při diskuzi o míře protiněmeckého odporu mezi nakladateli se o DMKS vůbec nezmiňuje.⁷

Prokůpek se ujal vedení Družstva spolu s Daliborem Chalupou a Vladimírem Stupkou po uvěznění Rajmunda Habřiny a Jaroslava Zatloukala v Mauthausen-Gusenu v roce 1941. Habřina zřejmě pokládal tento krok především za oportunistický a na schůzi v červnu 1945 spolu se Zatloukalem podpořil pokus odstranit dosavadní vedení a MKS přetvořit na Moravské literární sdružení pod předsednictvím Čestmíra Jeřábka. Těsně před schůzí napsal Vojtěch Martínek, který se v roce 1946 stal předsedou MKS a od roku 1949 stál v čele ostravské pobočky Svazu československých spisovatelů, poněkud opatrně Prokůpkovi: „nemohu uvěřit, že by se na lehkou váhu položila

-
- 6 Jako další příklad Černého tvrzení o levicových spisovatelích, Prokůpek později píše, že když v březnu 1948 Syndikát konečně převzal DMKS, „vyhošťovací dekret podepsal Karel Nový, jemuž, když se po útěku z vězení skrýval ve Vráži, jsem poslal na doporučení Koptovo peníze i balík“ (LA PNP fond Václava Prokůpka, korespondence vlastní: odeslaná, dopis Václava Prokůpka Františku Křelinovi, 17. února 1968). Černý zřejmě neviděl žádnou souvislost mezi svou činností po osvobození a pozdějším uvězněním Prokůpka a dalších ruralistů, které dále ve stejných pamětech představuje jako utlačování práva na zastávání „ideového přesvědčení a mravního stanoviska“ (ČERNÝ 1992b: 341). Prokůpek odpověděl Černému teprve v roce 1971. Připomínal mu, že po válce „zakázal konání valné schůze MKS a na nás poslal policajty, aby nás rozehnali“ (LA PNP fond Václava Prokůpka, korespondence vlastní: odeslaná, dopis Václava Prokůpka Václavu Černému, II. dubna 1971, s. 2). Po odstranění Černého z veřejného života během normalizační „očisty“ mohl trochu škodolibě dodat: „pozorně sleduji ze svého totalitního ústraní činění smeček vlčat a vlků i hyen kolem Vás. Přirozené, že s patričním odporem. Vydržte. Přesvědčil jsem se na vlastní kůži, že člověk je schopen vydržet víc než zvíře, ba víc než stádo zvířat“ (IBID.).
- 7 V jeho výpovědi před monstrprocesem z roku 1952 Bedřich Fučík popisuje Prokůpka podobně jako Černý. Dvořáková píše: „podle něho Prokůpek nebyl člověk ideový, nepracoval z ideového přesvědčení jako druhí, ale aby na tom vydělal. Fučík, který v něm viděl duši přizemní, se podívoval, že se vůbec mohl stát členem této skupiny [konzervativních intelektuálů]“ (DVOŘÁKOVÁ 2002: 177).

dobrá práce, která Kolo podivuhodně přenesla přes nejtěžší doby“.⁸ Ve stejné době ho Václav Renč ujišťoval, že „Tvé svědomí je čisté a máš se čím kladným ukázat v takové míře jako sotva kdo jiný“.⁹

Prokúpek Jeřábkův postup přirovnal k metodám nacistů a dodal: „v době války, když my jsme mnoho riskovali, Vy jste stál pěkně opodál i přes naše upřímné pozvání.“¹⁰ Zaskočilo ho však především Habřinovo vystoupení. Habřina se totiž zrcem třicátých let také hlásil k ruralismu, dramatizoval Prokúpkův šestý román *Zakryto slzami* (1937) a přivedl ho do DMKS. Prokúpek mu píše: „cítíl jsem se jako opařený po Tvém výroku o vymýcení fašismu z Kola“.¹¹ Zdůrazňuje, že se nejednalo o vlastní finanční zabezpečení: „z oné bohaté Noviny jsem úplně dobrovolně a sám odešel do tenkrát velmi chudého Kola jen proto, abych zachoval svůj štít čistý“. Popisuje chůzi po provaze, kterou představovalo balancování nakladatele mezi spisovateli, jež považoval za účelově nebo ideologicky „kolaborantské“, a autory pro Němce nepřijatelnými. „Dovedeš si představit ty nesnáze s odmítáním rukopisů Perniců, Ad. Veselých, průrůzných starců i holobrádků, kteří se oháněli aktivismem.“¹² A na konci dopisu snad poprvé vyzkouší tvrzení, které si později oblíbí: „byl to především Prokúpek, který dělal komunismus v praxi.“

-
- 8 LA PNP fond Václava Prokúпка, korespondence vlastní: přijatá, dopis Vojtěcha Martínka Václavu Prokúpkovi, 15. června 1945, s. 1.
- 9 LA PNP fond Václava Prokúпка, korespondence vlastní: přijatá, dopis Václava Renče Václavu Prokúpkovi, 13. června 1945, s. 1–2.
- 10 LA PNP fond Václava Prokúпка, korespondence vlastní: odeslaná, dopis Václava Prokúпка Čestmíru Jeřábkoví, 9. října 1945, s. 1. Sdružení moravských spisovatelů nakonec vzniklo v roce 1945 vedle MKS jako konkurenční organizace. Ve svém deníku z okupace, *V zajetí Antikristově* (1945), se Jeřábek, podobně jako Poláček, vůbec nezmiňuje o Prokúpkovi či DMKS, i když se na začátku války ještě přátel s Chalupou. Jeho názor na českou literaturu, vydanou za okupace, je však jasný: „Octlí jsme se v době diletantů. V době páté garnitury. Týká se to všech odvětví našeho života — politiku, veřejnou správu i umění v to počítajíc [...]. Vedoucí duchové naší literatury mlčí nebo jsou na indexu [...]. Kýčářům všeho druhu kvete pšenice“ (JEŘÁBEK 1945: 202). Na jiném místě zase hájí právo na mlčení: „I řeč mlčení je lidským výrazovým prostředkem [...]. Na dně ticha připravuje národ výkřik svého osvobození“ (IBID.: 69).
- 11 LA PNP fond Václava Prokúпка, korespondence vlastní: odeslaná, dopis (fragment) Václava Prokúпка Rajmundu Habřinovi, nedatovaný, s. 1.
- 12 Prokúpek zde projevuje snahu, aby nakladatelství nebylo spojeno ani s „kolaborantskými“, ani s upřímně fašistickými, ani se slabšími spisovateli. Seznam knih vydaných DMKS za okupace neobsahuje žádnou, která by přímo propagovala politiku či ideologii okupantů. Není cílem této studie, aby byla více než příspěvkem k dalšímu bádání o tom, proč se právě toto nakladatelství stalo terčem pokvětovaných úřadů. Ze studované korespondence lze však soudit, že se pověsti často vytvořily spíš v atmosféře nedůvěry a nedostatku ověřených informací, na základě zdání a předsudků, pocházejících z období první a zejména druhé republiky.

Na pozadí Hoffmannova terminologického spektra se Prokūpkova činnost může jevit jako nedobrovolná kolaborace či dokonce „servilní“ (byť ne „ideologický“) kolaboracionismus, ale také jako druh opozice. Černý a Poláček vyjadřují názor, že jediný odboj a jediný možný způsob opozice představovala levice. Zastáncům tohoto názoru připadá činnost DMKS spíše jako přežívání než opozice. V Prokūpkově pozůstalosti se nalézá výstřižek z jisté publikace levicového odboje, ve kterém A. F. Fürst taktizuje reakci brněnských spisovatelů venkova na okupaci: „místo aby zněly bojové písně, brečí se a zamlžuje se duch a rozum, aby jen věřil a čekal. Místo aktivity, vyčkávání do kosti prožrané republikanštinou.“¹³ Navíc činnost nakladatelství DMKS sice mohla představovat projev národní solidarity, v téže chvíli však — tak jako jiná nakladatelství užívající si období konjunktury a podobně jako Prokūpkovy krátké, popisné, ve *Venkově* za okupace publikované zprávy o brněnském literárním životě — spoluvytvářelo dojem funkční společnosti.

Poláček sám zastával názor, že upřímná snaha „pomoci české knize“ byla druhem opozice, a to i když byla prováděna zevnitř systému cenzury. Jak napsal, „obsah a množství knih vydaných za okupace je do značné míry větší zásluhou a (snad) menší vinou Viléma Kostky, Josefa Šolty a Bohuslava Tesaře“ — tedy důstojníků, dosazených do cenzury generálem Eliášem (POLÁČEK 2004: 101). S těmito muži uměl Prokūpek spolupracovat. V roce 1944 píše Renčovi, jak postupuje plánované vydání jeho veršované divadelní hry *Funus bláznů*:

Na cenzuru však rukopis neposílám, nechám jej opsat a dříve, než jej předložíme, budu osobně hovořit se Šoltou nebo s Tesařem o jeho uvolnění. Myslím, že to je správnější postup, a sice proto, že na cenzuře máme celkem mimo tvého Moliera asi 9 věcí, z nichž mi nejvíce záleží na románu Frant. Lesaře, na knížce Čarkově a Vavříkově. Myslím si, že se Šoltou sjednám, aby Moliera a Funus bláznů propustil v tak zvaném „malém písemnictví“.¹⁴

Poláček má na mysli mimo jiné DMKS, když tvrdí, že za protektorátu „česká knižní produkce zplaněla, vyhnala z osekaneho kmene plané pruhy, vlky, které sadař ořezává, zbytněla žravostí nakladatelských grundeřů. Cenzura pomohla průměrnosti, která se zcela neostyšně tlačila na trh“

13 LA PNP fond Václava Prokūpka, výstřižky: texty cizí, A. F. Fürst, „Ozýváme se“ (nedatované), s. I. „Republikanštinou“ naráží Fürst na Republikánskou stranu zemědělského a malorolnického lidu, tedy agrární stranu.

14 LA PNP fond Václava Prokūpka, korespondence vlastní: odeslaná, dopis Václava Prokūpka Václavu Renčovi, I. června 1944, s. I. Nezdá se však, že Prokūpek měl blízké vztahy s cenzurou. Píše Renčovi, že neví, zda zaměstnanci, když mluví o „starém“, myslí Tesaře nebo „Hoppe“ (sic), tedy nejvyššího cenzora od srpna 1940, Augusta Rittera von Hoopa.

(IBID.: 132–133).¹⁵ Černému se obsah knih vydaných DMKS přímo hnusí; píše o babylónské věži „potištěného papíru“, monumentu „zneužitě lásky k české knize a zneužitého návratu k domovu, rodné půdě a českým klasikům“, o jalové, chvatné potopě, šplíchané „do knihoven žádostivého a nezkušeného čtenáře, jenž opravdu direktiv kulturní piety, lásky a věrnosti nepotřeboval“ (ČERNÝ 1992a: 188). Při nedostatku papíru projevujícím se od podzimu 1941 (viz CHMELAŘ 2004: 238) náročná úprava knih z DMKS vadila více lidem. František Směja píše Prokūpkovi o tom, jak básník Alois Vojkůvka doporučil kritikovi Karlu Polákovi, aby „ztrhal Tvůj poslední román [nejspíš *Žitný dvojklas* (1943) — pozn. autora], který prý je špatný a nezasluhuje, aby byl vydán v dnešní době v tak nádherné úpravě“.¹⁶

V odpovědi na Renčovu mírnou kritiku práce nakladatelství v roce 1944 sám Prokūpek přiznával problémy se sháněním „hodnotných rukopisů“ a narážel na rozpory, které vznikly již před okupací: „přehlídeš-li naši činnost za poslední dva roky, přece jen nějakou linii má, třeba že vlašnou v mezích dané skutečnosti, to je svízel se získáváním autorů. Ty přece pochopíš, že o Kole nechtěl nikdo z vedoucích spisovatelů slyšet.“¹⁷ Podle poslední poznámky lze posoudit, že i DMKS mělo snahu představovat širší výběr předních českých autorů, jak to Prokūpek spolu s Knapem, Křelinou a Janem Knobem v jiné době dokázali v literární revui *Sever a východ* (1925–1930) (viz HNÍZDO 2005: 63–64). Obavy, podezření a předsudky hluboce polarizované inteligence ani — v posledních letech okupace — čím dál širší zásahy cenzury se však nezdařilo překonat.

Po válce Renč hájil úsilí DMKS mnohem hlasitěji:

Vždyť i ta dusná trapnost Proktektorátu (o níž jsme všichni měli pevně za to, že potrvá mnohem, mnohem kratčejí) nám stála za to, abychom ji nepřepsali v neplodné, pasivní resistenci, ale rvali se co se dá a strádali tak co nejvíce látky k uchování tvořivé kontinuity. A přes všechno zlé a velmi zlé, co znamenala německá knuta, řekne-li kdo, že to byl **jen** ztracený čas a jen marná, neplodná trhlina v dějinách, je lhář anebo hňup.¹⁸

15 Nejedná se tu zřejmě jen o ideologické a estetické, ale také o hospodářské konflikty. Starší nakladatelské firmy velmi neľibě sledovaly rozšiřování nakladatelské činnosti tiskáren nebo malých nových nakladatelství, které vydělavaly na protektorátní konjunktúře české knihy.

16 LA PNP fond Václava Prokūpka, korespondence vlastní: přijatá, dopis Františka Směji Václavu Prokūpkovi, 27. listopadu 1943, s. 2. Vojkůvka byl po osvobození na doživotí distancován Černého očištnou komisí.

17 LA PNP fond Václava Prokūpka, korespondence vlastní: odeslaná, dopis Václava Prokūpka Václavu Renčovi, 1. června 1944, s. 2.

18 LA PNP fond Václava Prokūpka, korespondence vlastní: přijatá, dopis Václava Renče Václavu Prokūpkovi, 1. června 1944, s. 2.

Na konci svého života však Prokūpek odmítl Křelinovi poslat seznam knih vydaných DMKS s těmito slovy: „Tolik bludů a omylů. Vidět tu černou horu?“¹⁹

Po květnu 1945 Prokūpek a jeho kolegové úzkostně hledali způsoby, jak dokázat svou bezúhonnost. V dopisech Prokūpkovi z podzimu 1945 se Chalupa snaží předejít různým obviněním. Přiznává například, že „návštěva u Moravce je fakt a věřím, že jsme tam šli na prosbu Lid[y] Habř[inové], abychom se pokusili zastávat Rajmun[da Habřinu] a jiné“.²⁰ V druhém vydání svého sedmého románu *Ztracená země* (1938), věnovaného napjatým vztahům mezi Němci a Čechy za první republiky na Hlučínsku, se Prokūpek prezentuje jako zakázaný autor, když poznamenává: „ještě neuschla tiskařská čern a skoro celý náklad byl zabaven. *Ztracená země* se tedy dostává do rukou čtenářů po prvé“ (PROKŮPEK 1946: 251). Osudy prvního vydání z podzimu 1938 tím výrazně zkresluje. Politická aktuálnost románu zaskočila autora samého, kniha byla hojně recenzována zvláště na jaře 1939. Až teprve na podzim téhož roku píše Prokūpek Knapovi o pravděpodobném zásahu cenzury, který ho zbaví šance na Státní cenu.²¹ Román se nakonec objevil mezi stovkami dalších v druhé části „Seznamu knih a brožur závadného obsahu“, vydaného Tiskovým odborem Předsednictva ministerské rady v březnu 1940.²² K osmému vydání románu *Zakryto slzami* ze začátku roku 1948 dodává Stupka jednu z mála přehledových studií o Prokūpkově díle. V souladu s ideologickými požadavky doby v ní Prokūpka explicitně odděluje od ruralismu, zdůrazňuje jeho chalupnický původ a upozorňuje na „nit sociální vnímavosti a citlivosti, lidské družnosti a obětavé pohotovosti pomoci potřebným v nouzi“, která spojuje jeho romány (STUPKA 1948: 234). Nakonec bylo všechno toto úsilí marné. Pravdu měl nejspíše Halas, když v létě 1945 jako předseda Syndikátu českých spisovatelů narážel v dopise Prokūpkovi na první a druhou republiku: „kdysi jste stál na jiné frontě a z toho pocházejí všechny nynější nesnáze“.²³

19 LA PNP fond Václava Prokūpka, korespondence vlastní: odeslaná, dopis Václava Prokūpka Františku Křelinovi, I. února 1974, s. I. Jedná se asi o emotivní výrok, poznamenaný časem a hořkým osudem, protože produkce DMKS nebyla nakonec tak rozsáhlá, ani jinak výjimečná v kontextu nakladatelství podobné velikosti a úrovně.

20 LA PNP fond Václava Prokūpka, korespondence vlastní: přijatá, dopis Dalibora Chalupy Václavu Prokūpkovi, nedatovaný, s. I.

21 Viz LA PNP fond Václava Prokūpka, korespondence vlastní: odeslaná, dopis Václava Prokūpka Josefu Knapovi, nedatovaný (mezi 24. července a 3. listopadu 1939), s. I.

22 Autor děkuje Tomáši Pavlíčkovi za pomoc při ujasnění této situace.

23 LA PNP fond Václava Prokūpka, korespondence vlastní: přijatá, dopis Františka Halase Václavu Prokūpkovi, 19. července 1945, s. I.

Prokúpek jako katolický spisovatel

Po roce 1989 je Prokúpek v odborných studiích charakterizován ne již jako kolaborant, ale především jako oběť křivdy, ne-li mučedník. Na konci první konference věnované českému literárnímu ruralismu v roce 2005 zalitoval Ondřej Macura, že „zaznělo jen málo referátů, jež se zaměřily na vlastní dílo předních ruralistů a jejich interpretaci“ (MACURA 2005: 272). Místo rozborů románů jsou tito spisovatelé v textech svých vykladačů nuceni jako postavy románů Daniely Hodrové opakovaně procházet zatčením, procesem, uvězněním a rehabilitací. Jejich poválečný osud se dokonce někdy zdá být hlavním důvodem, proč je máme dále číst.²⁴ Tímto zaměřením dnešní kritici navazují na úsilí konzervativních římskokatolických intelektuálů v emigraci „vrátit slovo umlčeným“.²⁵ Po pádu socialistického režimu se tak ovšem pouze zvětšuje polarizace, utvrzená v letech těsně po válce, ale také vytěsnění autorů typu Prokúpka na okraj české literatury.

Prizma katolicismu nemusí být pro pochopení a zařazení jak Prokúpkových děl, tak jeho života nevhodnější. V krátké studii o míře příbuznosti mezi katolickou a ruralistickou literaturou poukazují Martina Halamová a Bohumil Jiroušek na jejich odlišné inspirace a důrazy. Akcentace „půdy, venkova a sedláka u ruralistů“ se podle nich „rozvíjí v interakci se sílicí proletářskou literaturou, zobrazující dělníka“ (HALAMOVÁ — JIROUŠEK 2005: 163). Vzájemná blízkost ruralistů a proletářských spisovatelů, nejviditelnější v období revue *Sever a východ*, byla brzy a nadlouho zastřena politickým, nikoli uměleckým rozporem mezi nimi. Ve snaze oddělit Prokúpka od překrouceného poválečného obrazu ruralismu Stupka píše:

Selství není [...] Prokúpkovi jen záležitosti osudového určení či náhody: jeho vážnou i tragickou linii vývojovou sleduje zprvu v chmurných a pesimistických výhledech mládí, později však v mužné odevzdanosti svěřenému úkolu a hrdému povědomí odpovědnosti sobě i národnímu celku. Prokúpkovi rolníci, tedy hrdinové jeho knih, nepřísluší ani v jediném případě k oné nepočtené třídě majitelů latifundií a velkostatků, kteří nepřikládají vlastních rukou k zemi. Naopak, jsou to jen skuteční pracovníci a dělníci země, chalupníci i malozemědělci, kteří musí opravdu vypnout všechny

24 Například „doslov“ k prvnímu pokomunistickému vydání románu *Zakryto slzami* z roku 1994 činí dokumenty z poválečného procesu.

25 Paradigmatickými příklady jsou kniha *Žalují 2: Vrátil slovo umlčeným* a antologie *Básníci ve stínu šibenice*, obě vydané v zahraničí v roce 1975 Antonínem Kratochvílem, ke kterým lze zařadit např. *Skrytou tvář české literatury nejen krásné* (1987) Zdeňka Rotrebla. Je pozoruhodné, že čtené studie věnované českému konzervativnímu a katolickému psaní vycházejí od roku 2000 v edici s dalším emotivním názvem Literatura určená k likvidaci.

své síly, aby postačili dnešnímu procesu i těžké soutěži domácí a zahraniční. Snad právě proto jsou Prokūpkovy povídky a romány tak často zároveň sociologickými studiemi (STUPKA 1948: 234).²⁶

Někteří kritici zdůrazňují spíše nepřítomnost Boha v Prokūpkově díle. J. Š. Kvapil marně hledá „duchovní tvářnost vesnice, která je u něho jen a jen laická, jako by tu nebylo kostela, kněží“ (KVAPIL 1944: 15). Putna, jehož krátká analýza jde v podstatě v Kvapilových šlépějích, považuje Prokūpka spíš za „pohanského“ ruralistu, u kterého „jsou lidské osudy ovládnuty tajemnými silami, které vycházejí někdy jakoby z nich samých, někdy jakoby od neznámých bohů“ (PUTNA 2010: 875). Již Prokūpkův první cyklus povídek, *Esa a Bůh* (1926), lze však číst jako malou „božskou komedii“, vedoucí od pekla v podobě muže zničeného vlastními neřestmi přes očistu těžkým životem vesnického hrobníka až k vykoupení divokého muže láskou vesnické dívky. Ve svých ranějších knihách naráží Prokūpek často na touhu přetížených rolníků po víře, zobrazenou například na začátku čtvrtého románu *Ve stínu hor* (1931) motivem „žízňivé“ země (viz PROKŮPEK 1931: 6). Hlavní postavy dokonce občas v polích prožívají letmé, matné tušení něčeho vyššího, znamení návratu bludného člověka k pravé cestě, jehož možnost však nedokážou realizovat. Počinaje třetím románem *Marie* (1930) je však tento návrat především návratem na venkov, k půdě, implicitně blíže Bohu. Prokūpkovo dílo tedy odpovídá tvrzení Halamové a Jirouška, že „víra ve svém bytostném sepětí s venkovem se zdá [ruralistům] být přirozená, a tudíž nemusí být akcentována jako u katolicko-spirituálních textů“ (HALAMOVÁ — JIROUŠEK 2005: 164). Putna upozorňuje na to, že v Prokūpkově osmém románu *Nebe nad námi* (1940) „přibyl k zápasu o uchování zdravého charakteru vesnice i motiv tradiční zbožnosti jakožto atributu selství“ (PUTNA 2010: 875). Nejedná se tu však o římský katolicismus, nýbrž o „religióznost“, kterou podle Josefa Holečka alespoň jihočeský rolník „měl už jako pohan“ (HOLEČEK 1967: 14), „náboženský cit“, který pouze již dlouho „přioděn jest formou katolickou“ (IBID.: 20).

Tuto zásadní odlišnost rozpoznal Jan Čep, když odmítl být zařazen mezi ruralisty (viz ČEP 1933), i širší obec římskokatolických intelektuálů, kteří „bás-

26 Ve svém pátém románu, *Deputátníci*, Prokūpek opakovaně obviňuje pány ze zotročení a znelidštění těch nejchudších venkovanů, kteří pracují místo nich na jejich pozemcích. (*Deputátníci* vyšli ve vystřihovací příloze *Lidového deníku* v roce 1932, ale chybí v seznamu Prokūpkových děl, uvedeném v *Lexikonu české literatury*.) V Prokūpkově druhém románu, *Baba* (1928), epizoda o místním šlechtici, který v rozmaru koupí koně, jen aby se vzápětí zamiloval do auta, které koně vyplaší, připomene alespoň britskému čtenáři podobné chování pana Žabáka, satirické ztělesnění hlouposti anglického zemanstva v románu Kennetha Grahama *The Wind in the Willows* (1908; česky *Žabákova dobrodružství* [1933]).

níky selství“ — kromě Křeliny — pohrdali, a to až do postupného „sjednocení“ pravice na konci třicátých let. Toto sjednocení přetrvávalo po válce především z nouze, v důsledku pronásledování těchto autorů (viz PUTNA 2010: 853–857).²⁷ O síle a významu svého katolicismu píše Prokúpek teprve ve stáří, po propuštění z vězení, ale jeho katolicismus se zdá být stále zastíněn širším pochopením víry, která je spjata s vesnicí a půdou. V roce 1969 píše Křelinovi: „cítím stále velmi intenzivně svou příslušnost k venkovu. Při jedné poradě u nás s brněnskými katolíky jsem řekl tento výrok: »Kdyby se tak skrze *Zemědělské noviny* dal pokřesťanstit venkov, když *Lidová demokracie* v této věci tak dokonale selhává.«“²⁸

Rolnictví jako klíč k Prokúpkovu dílu a životu

Prokúpkovo dílo i jeho činnost před válkou, během ní i po ní je na prvním místě ovlivněno nikoli obdivem k fašismu, katolicismem ani antikomunismem, ale představou rolnického přístupu k životu, zobrazenou v autorových textech. V úvodu k rozhlasovému čtení románu *Nebe nad námi* Prokúpek tvrdil, že „jsem nikdy nechtěl být spisovatelem, vždycky jen sedlákem“, avšak jako na nejmladšího z deseti dětí na něho z malého rodinného hospodářství nezbylo.²⁹ Ve své próze i publicistice se představuje jako vesničan, který umí mluvit nejen o venkovanech, ale také k nim a za ně. Jeho hlavním tématem je úpadek venkova a možnost obrody těch „desetitisíců drobných a středních hospodářství, která nanejvýš stačila ke skromné obživě jejich vlastníků, občas umožňovala něco málo prodat a dost často jen živořila“ (JECH 2008: 230). Podle Stupky „zůstal Václav Prokúpek, původem vesničan, venkovanelem i jako spisovatel“ (STUPKA 1948: 233), zatímco podle Křeliny byl Prokúpek jediný z „básníků selství“, který píše „nikoli jen vesnické romány, nýbrž přímo zemědělské“.³⁰ Ve svých povídkách a románech nikdy neopouští prostředí

27 Prokúpkova pozůstalost například obsahuje dvanáct vesměs zoufalých dopisů od Jaroslava Durycha z let 1949 a 1950, ve kterých buď prosí o peníze, anebo děkuje za ně, ale žádné z meziválečného období.

28 LA PNP fond Václava Prokúpka, korespondence odeslaná: Václav Prokúpek Františku Křelinovi, 10. března 1969, s. I.

29 LA PNP fond Václava Prokúpka, rozhlasová pásma: „Václav Prokúpek o sobě. Úvod ke čtení závěrečné části románu *Nebe nad námi*“ (nedatovaný, asi rok 1940 nebo 1941), s. I.

30 LA PNP fond Václava Prokúpka, rukopisy cizí: František Křelina, „Svědectví. Úvod k románu Václava Prokúpka *Ztracená země*“, datovaný 19. června 1969, s. I. Jedná se zřejmě o úvod k novému vydání tohoto románu, ke kterému ale s nástupem normalizace již nedošlo. V korespondenci Křelina považuje Prokúpka za většího znalce zemědělských postupů a zvyků než on. Jednou kvůli vlastní práci prosí Prokúpka o popis, jak se stahuje kůže z koně (LA PNP fond Václava Prokúpka, korespondence vlastní: odeslaná, dopis Václava Prokúpka Františku Křelinovi, 3. října 1966, s. I).

českého zemědělství. Jeho fejetony sestávají z etnografických, odborných a lyrických popisů práce, tradic nebo jevů spojených s daným ročním obdobím na venkově. Všude v jeho psaní nápadně převládají přirovnání a metaforly čerpané z orby, setí, sklizně a dalších zemědělských procesů, ze života rostlin a hospodářských zvířat. Prokúpek neustále probírá vztah člověka k zemi. Toto téma rozvíjí v proměnách od „naturalistického“ zobrazování venkovanů severovýchodních Čech až k didaktické idealizaci maloroľnického žívobytí. Nejvyššího smyslu a uplatnění se danému tématu dostává, jak to alespoň sám vidí, po Mnichovu a za okupace, kdy do popředí vystupuje vlastenecký význam „vztahu člověka k zemi“. Za okupace Prokúpek svou snahu přesvědčovat odříznuté, sklíčené obyvatelstvo o jeho soudržnosti, odolnosti a schopnosti zachránit a obrodit svůj způsob života přenáší z venkovanů na národ jako celek.

Rolnictvo jako rod

Popis roľnického žívota v Prokúpkových prvních povídkách a románech lze přirovnat k úsilí spisovatelů jako Ivan Olbracht a Vladislav Vančura „otužit“ měšťáky popisem „barbarštějšího“ žívota (viz např. diskuze o Vančurově *Markéťě Lazarové* [1931] v CHITNIS 2007: 123–130). Antonín Matula, vlivný ideolog agrarismu a hlavní organizátor a propagátor ruralismu Prokúpkova typu, ostatně tvrdí: „je třeba osvoboditi národního ducha od sklonů k pohodlí“ (MATULA 1933: 16). Křelina píše o Prokúpkově próze: „není to umění intelektu, ale syrové umění citu, pudu, žívu.“³¹ Ovlivněn především etnografickou tradicí české vesnické literatury, uvádí Prokúpek nezasvěceného čtenáře do těžkého žívota venkovanů severovýchodních Čech, který od dětství pozoroval. Chce, aby čtenář nejen poznával, ale také „umělecky prožíval“ věčný boj tohoto zapomenutého kouta svého národa. Tvrdí, že „žádny z umělců devatenáctého století nepoznal krásnou krutost selského plahočení, nezkoumal poměr vesnického člověka k tomu, čím byl obklopen, na čem a z čeho žil, v žilách spisovatelů stále ještě nekolovala krev, která by byla v souhlasu s vesnickým osudem“.³² Kromě chalupníků popisuje odborným způsobem život a práci baráčníků, deputátníků, „haluzáků“ (*Baba*), handlířů, hrobníků

Jinde Prokúpek zase odmítá Křelinovo zpochybňování slova „ústa“ v souvislosti se zvířaty, neboť podle něho „venkovští lidé tímto nezvyklým termínem hned vyjadřují svůj výjimečný vztah ke zvířeti“ (LA PNP fond Václava Prokúпка, korespondence vlastní: odeslaná, dopis Václava Prokúпка Františku Křelinovi, 1. května 1967, s. 2).

- 31 LA PNP fond Václava Prokúпка, rukopisy cizí: František Křelina, „Dva hlavní zážitky vesnické prósy Václava Prokúпка“, s. 2.
 32 LA PNP fond Václava Prokúпка, rukopisy vlastní: Václav Prokúpek, „Vesnice v novém českém písemnictví“ (rukopis nedatovaný, asi ze začátku třicátých let), s. 1.

(*Esa a Bůh*) a dalších „málo povšimnutých“³³ dělníků vesnice. Karel Hikl mezi prvními formuloval typický kritický posudek jeho stylu: „Prokůpek jest z kraje Šlejharova, z drsné podhorské půdy, kde se tvrdě pracuje, zápasí a úporně přemýšlí. Má schopnost vymyslet se a vcítit se v prostředí svých nuzných hrdinů, vyličít naturalisticky, ale i groteskně jejich svět a vidiny“ (HIKL 1927: 186).

Takto líčené postavy však čtenáře spíše odrazují svou podivností, než přitahují tím, čím jsou si podobné. Prokůpkovi „hrdinové“ z povídkových cyklů *Esa a Bůh* a *Kamarádi* (1927) a z románů *Přes věky*, *Baba*, *Ve stínu hor* a *Deputátníci* bývají poněkud chaotickými oběťmi nejen neštěstí, ale také vlastní slabosti, neukázněnosti nebo nerozumných, kvapných rozhodnutí, vyplývajících z tvrdohlavosti či zlosti. Protagonisté často podléhávají pudovosti či zvířecosti, opilství, hazardu, touze po cizích ženách, dokonce jednou po vlastní prasnici (*Kamarádi*), stávají se pachateli násilí vůči hospodářským zvířatům, která u Prokůpka mívají víc ušlechtilých lidských vlastností, než jejich páni. Prokůpkovy první texty tak nesbližují odcizené příslušníky národa, ale naopak upozorňují na relativní lehkost, změkčilost a uspořádanost života implikovaného čtenáře. Podobně jako například Holeček Jihočechy nebo Rais v románu *Západ* (1896) lid českomoravské Vysočiny, Prokůpek představuje obyvatelstvo severovýchodních Čech jako specifický rod, jehož zvláštní povahu tvoří těžká zkušenost hospodaření „ve stínu hor“. V románu shodného názvu srovnává takovýto život s tím, který se vede jen o něco blíž k jihu, „v rovinném kraji, kde země je žírná a plodná“: „Tady však člověk má jinou duši, podobnou obrazu této země, širokou, hmotnou, nemající strachu před hodinou smrti, nevěřící na vyšší sudby, neboť vládnu svému bohatství ze své vůle, a nemusí se modlit, ani klít, ani čarovat. Krajová duše nepropadla horskému duchařství blouznícimu o nesmrtnosti a spáse, věřící na Boha a věčnost“ (PROKŮPEK 1931: 80).³⁴

Rolník a město

Na rozdíl od dřívějších autorů, například Karla Klostermanna či Jiřího Sumína, kteří neochotně přiznávají, že venkov z města potřebuje ekonomickou pomoc, Prokůpek roli města v regeneraci či zlepšení venkovského života odmítá. V jeho románech nalézáme nedůvěru a předsudky vůči městu i jeho potenciální úloze v obrodě venkova, tak jak je známe například z Holečka či Viléma Mrštíka, ale také od Matuly (viz SLEZÁK 2005: 55–56). U Prokůpka měs-

33 LA PNP fond Václava Prokůpka, rukopisy cizí: František Křelina, „Dva hlavní zážitky vesnické prózy Václava Prokůpka“ (strojopis nedatovaný, podle zmíněných knih asi z roku 1931 nebo 1932), s. 4.

34 Prokůpek tu naráží na *Blouznivce našich hor* (1896) Antala Staška, na jehož zobrazení podkrkonošských lidí potom navázali například Karel Sezima a Božena Viková Kunětická.

to škodí pokaždé, když do záležitostí venkova, kterému nerozumí, zasáhne. V románu *Ve stínu hor* autor z hlediska chudých chalupníků idealizuje záměry pozemkové reformy z roku 1919 a viní zkorumpované město z praktických nedostatků jejího provedení:

Města vždy rozhodovala a míchala se do vnitřních záležitostí vesnic. Chtěla rozumět polím. Jaká to šalivá ironie! Nyní rozhoduje i o příštím majiteli zbytkového statku. Slavná rada, složená z několika lidí a z tolikéž zájmů, zkřížena mnohonásobnou protekcí, se nemůže dohodnout. Každý zastávce úřadu má za svými zády jednoho protežanta, ale je podplacen s několika stran. Jak je to těžké pevně se rozhodnout (PROKŮPEK 1931: 210).³⁵

V *Ztracené zemi* vyčítá jak rakouskému, tak i československému státu, které představují synonymum vzdáleného města, zhoršování česko-německého konfliktu na Hlučínsku necitlivými zákroky, například zavíráním nejdříve českých, poté německých škol anebo omezením pozemkové reformy na Hlučínsku jen proto, že stát nevěří místním obyvatelům. Henleinovo vítězství připisuje Prokůpek selhání českých politiků, kteří kraj „věčného zápolení“ nedokázali oslovit:

České strany se snaží zachránit, co se zachránit dá, a dávají se do boje se ctiteli Konráda Henleina. Ale je možno nazvat bojem to, co se dělo na Hlučínsku ve dnech předvolebních v r. 1935? Členové českých stran na schůzi přijdou, pokývají, jakoby na souhlas, pokusí se ještě v poslední chvíli o to, aby něco získali [...]. Řečníkům na českých schůzích i zatleskají, ač sotva chápou jejich řeč a slova, a málokdo by dovedl říci, která česká strana právě měla schůzi, na níž byli (PROKŮPEK 1946: 226).

Rolník a školství

Prokůpek obzvláště kritizuje školy, které odvádějí lidi z půdy do města, jako například nejmladšího syna rolníka Roberta Řihu v románu *Přes věky* a jeho pokračování *Ve stínu hor* nebo Mařenku z *Marie* (1930). Sám přitom vzpomíná, že školu neměl rád.³⁶ V závěru autobiografického románu pro mládež *Naše hřívátka* (1943) končí idylické dětství prožité mezi koňmi na rodinném pozemku prodejem zvířat a odchodem malého Vojtěcha do školy. S tímto přístupem ke vzdělání lze spojit poněkud blahosklonné, dokonce i snobské

35 Tento názor na pozemkovou reformu připomíná zobrazení poválečného slezského venkova v prvním románu A. C. Nora (1903–1986) *Bürkenthal* (1925).

36 LA PNP fond Václava Prokůpka, rukopisy vlastní: rozhlasová pásma, Václav Prokůpek, „Václav Prokůpek o sobě. Úvod ke čtení závěrečné části románu *Nebe nad námi*“ (nedatovaný, asi rok 1940 nebo 1941), s. I.

poznámky kritiků o nedostatku hloubky a vytríbenosti v Prokúpkově rané próze. Nejsilněji ze všech se vyjadřuje Pavel Fraenkl o *Kamarádech*: „kurióznost náhle vyvoleného námětu, školská psychologie a převaha pouhopouhého popisu, neurvalý a neohrabaný zápas s češtinou, kterou autor zhyzdil, až běda, vytvářejí povrchy povídek“ (FRAENKL 1927–1928: 183).

Prokúpek vzdělání podporuje, avšak ten jeho druh, který vrací rolníka k půdě s hlubšími znalostmi hospodaření, jak dokazuje například článek z třicátých let o „inteligentních sedlácích“, vyučených v zemědělských vědách a technologiích na vyšší hospodářské škole v Opavě.³⁷ Hlásí se k Matulovu ruralismu od jeho počátků v roce 1932 nejen jako literárnímu směru, představenému ve sbornících *Básníci selství* (1932) a *Tváří k vesnici* (1936), ale také jako k programu „lidové osvěty a kulturního selství“, sponzorovanému agrární stranou. V přednášce o Kurzech Svobodného učení selského píše: „SUS není institucí politickou, ale čistě osvětovou, která si je vědoma, že prvenství v životě vesnice a národa pro dobu dnešní i budoucí musí patřit snaze o rozumovém i citovém povznesení prostého člověka.“³⁸

Rolník a kniha

Podobným způsobem představuje Prokúpek roli knihy. V článku z druhé poloviny třicátých let, který rozvíjí kritiku „módní, městské“ literatury známou z období revue *Sever a východ*, tvrdí, že vztah obyvatel venkova k literatuře byl od světové války oslaben, protože jim spisovatelé nedávali to, co potřebovali: „v tomto období nejistoty a zvrácené nebo podlomené lidské víry v spravedlnost se každému chtělo věřit něčemu jinému, něčemu novému.“³⁹ Spisovatelé nejen zklamali svou „nezodpovědnou, lehkovážnou“ literaturou, ale také klamali svým zavádějícím zobrazením života mimo venkov: „zvláště vesnické mládí, ono poválečné, se dávalo zmámit leskem dálek, nádherou měst, zdánlivě lehčím životem v živých ulicích.“⁴⁰ Venkov pak tato literatura města dokázala podle Prokúпка jedině zesměšňovat.⁴¹ Není divu, že jak Robert Říha, tak i Mařenka dostávají do Prahy právě pro přílišnou lásku k psanému slovu. Na pomyslné zesměšňování venkova odpovídá Prokúpek otřepanými

37 LA PNP fond Václava Prokúпка, rukopisy vlastní: články, Václav Prokúpek, „Inteligentní sedlák. Reportáž z Masarykovy státní vyšší hospodářské školy v Opavě“ (nedatovaný).

38 LA PNP fond Václava Prokúпка, rukopisy vlastní: články, Václav Prokúpek, „Kursy svobodného učení selského“ (nedatované, asi 1938 [Prokúpek mluví o založení SUS Antonínem Švehlou čtrnáct let předtím, tj. v roce 1924]), s. 2.

39 LA PNP fond Václava Prokúпка, rukopisy vlastní: články, Václav Prokúpek, „Krásná literatura a venkov“ (nedatované), s. I.

40 Ibid.

41 LA PNP fond Václava Prokúпка, rukopisy vlastní: články, Václav Prokúpek, „Básníci selství a sblížení města“ (nedatované), s. I.

karikaturami Prahy jako doupěte neřestí, které se Mařence hnusí a Roberta málem pohltní („až do kořenů jeho bytosti zpila ho svou špatností i slávou“ [PROKŮPEK 1931: 231]).⁴²

Podle Prokūpka knihy téměř do rolnického života nepatří. Vzpomíná si, že je otec neměl rád. Sám objevil knihy v chlévě u koní, kde četl díla Petra Křičky, Karla Tomana a Fráni Šrámka.⁴³ Touto zkušeností je zřejmě ovlivněn popis Roberta a Jarky v románu *Přes věky*, dvou studentů, kteří čtou od Petra Křičky *Šípkozý keř* „v matném světle blekotavé lucerničky v chlévě na palandě“ (PROKŮPEK 1927: 115). Vypravěč zdůrazňuje vzdálenost života na venkově od rafinovaného světa knih poznámkou „Kdyby tak básník Petr Křička věděl, kde se čtou jeho verše!“ (IBID.). Knihy mají pomáhat mladým lidem, jako je Robert, Jarka i Mařenka, aby se vyrovnali s prvními pocity lásky a zklamání. V románu *Zakryto slzami* žádá vážně nemocná žena manžela, aby jí do sanatoria vozil knihy skandinávských spisovatelů, oblíbených mezi autory revue *Sever a východ*. A to včetně románu Selmy Lagerlöfové (1858–1940) *Körkarlen (Vozka smrti* [1912], česky 1920), kde k vykoupení hříšníka přispívá sestra z Armády spásy, umírající na souchotiny. Z obou příběhů vyplývá, že kniha nemá vnukat myšlenky na jiný život, útěk z něj či vzpouru proti němu, ale naopak odrážet zkušenost svého čtenáře a utěšovat ho tím, že jeho pocity úzkosti a zoufalosti vyjádří slovy. Kniha takto pěstuje dojem lidského společenství a soudržnosti: čtenář není s podobnými pocity sám a přežije je. Takováto představa knihy rovněž odpovídala zaměření nakladatelství DMKS, které v reklamním letáku z doby okupace psalo: „Dobrá česká kniha znovu se stává — podobně jako v době obrozenské — velikou posilou a záštitou našeho národního života a duchovní svobody.“⁴⁴

„Hlas země“

Podle Prokūpka obroda českého venkova a českého člověka záleží v tom, aby národ znovu objevil rolníka v sobě. Kniha se u něho postupně stává ztělesněním „hlasu země“, volajícího zpět „mladý národ, který v městských generacích nezestárl a je stále napájen venkovským mládím“.⁴⁵ Kniha má tedy pů-

42 Poznámkou o Robertově „divokém zalehnutí v traktáty a diktáty a v jejich výklady“ (PROKŮPEK 1931: 233) Prokūpek snad vzdává ironický hold Ladislavu Klímovi, synovi západočeského venkova a milovníkovi české vesnické literatury posledních desetiletí devatenáctého století.

43 LA PNP fond Václava Prokūpka, rukopisy vlastní: rozhlasová pásma, Václav Prokūpek, „Václav Prokūpek o sobě. Úvod ke čtení závěrečné části románu *Nebe nad námi*“ (nedatovaný, asi rok 1940 nebo 1941), s. I.

44 LA PNP fond Václava Prokūpka, „Vážení přáteli české knihy!“ (nepodepsaný, nedatovaný exemplář), s. I.

45 LA PNP fond Václava Prokūpka, rukopisy vlastní: články, Václav Prokūpek, „Krásná literatura a venkov“ (nedatovaný), s. I. „Návrat k půdě“ však nebyl tématem pouze „národně konzervativních“ autorů. Ve Vančurově románu *Tři řeky* (1936) „uvědomě-

sobit tak jako v *Nebi nad námi* působí obrazy vesnice od mladého malíře Jana Hořavy, jehož úspěšná pražská výstava až zázračně inspiruje městské lidi, aby cestovali do líčeného kraje, kam se poté rozhodují přestěhovat.

Dykovský pojem „hlasu země“ se objevil v Prokúpkově próze mnohem dříve, než se stal heslem ruralistů třicátých let, uchovaným v názvu jejich edice (*Hlasy země*) v nakladatelství Novina (viz též MATULA 1933). Již chudý rolník Říha z románu *Přes věky* prokazuje vlastnosti, příznačné v autorových pozdějších románech pro dobré hospodáře vůbec: je poctivý, pracovitý, vtrvalý, věrný, nepije, neholduje hazardu a stará se o svou rodinu. Teprve poté, co prodal svou chalupu a pole a nastěhoval se do nejbližšího městečka, přirovnávaného vypravěčem k očištění, si pozoruje zjara cizí pole maně uvědomí, co mu chybí a čeho se vzdal:

To však nebyl lidský pohled, který se díval na zkyplělá pole, ale pohled raněného zvířete, bolestný a vyčítavý, zrovna tak jako prosící a odevzdávající se [...] smutek a hořkost a čekání polí ho ranilo, hlouběji, než kam zajde nabroušený nůž. Uvědomil si, že nad zemí vždy jen počítal mamon [...]. Ano, nikdy se nedovedl na brázdy zadívat jinýma očima, než silně chtivýma a lakotnýma, a dnes, když již nic nemá, jen prázdnotu svírá v pěstích, cítí, že pole nejsou jen peníze, ale i radost a něha (PROKŮPEK 1927: 204).

Říhu lze srovnávat s deputátníkem Lajblem, který je na začátku románu *Deputátníci* představen jako primitivní předmět smíchu a neštěstí.⁴⁶ Najde však v sobě téměř pudovou odvahu opustit panskou službu a nastěhuje se do chalupy ve vsi Záhoří. Znovu musí dělat za jiné, ale tentokrát za rolníky, kteří uznávají jeho pracovitost a šikovnost a rádně mu platí. Prožívá období přípravy na lopotnou svobodu hospodáře, během kterého Lajbl zápasí mezi pokoušením cizích žen a pokoušením země:

Lajbl vyšel až na hoření konec zahrady, až ke plotu, ohraničujícímu jeho zahradu. Znovu se dívá do údolí, v němž Záhoří ještě spí, a je mu k nepochopení dobře. Pokoj, klid, smír jim vládne a musí, musí vystoupit ještě dál, na cizí, za plot a pak z roviny se dívat proti straně jižní, kde se vlní šedivé roviny. Pruhy polí, tmavé a zelené oblouky luk se řekou uprostřed se mu vrývají do paměti. [...] A v dálce, v modré dálce zří obzor, vroucně se sklánějící k nížinám. Neodolal. Nechal se zvábit. Hle, už přichází. Nedal se polní, úvozovou cestou. Po mezi, jakoby po výspě toulavou chůzí dává se k lu-

---

lý“ hrdina nakonec opustí revoluční Rusko, aby se vrátil ke své zemi a rolnickému životu.

⁴⁶ Jméno asi bezděčně připomíná Wilhelma Leibla, německého realistického malíře, jehož obrazy jsou často věnovány zlidštění obyčejného života rolníků.

kám. A ví: tady jsou nejžirnější lada, tady v blízkosti vod. A jak schází dolů, každé chvíle se shýbá, do dlaní vezme kus hlíny, mne ji, zvolna zase k zemi spouští. Kolem mrazivá vítr. A hlína je vlhá. Hřeje. Hlína. Jako by hladil tvář ženy, vlastní ženy, ještě když byla mladá (PROKŮPEK 1932: 106–107).

Takovými výjevy, ve kterých postavy rozjímají v přírodě, chodí bosy po polích a objímají stromy, by Prokůpek chtěl přivést čtenáře zpět k půdě.

Jeho Lajbl se však k vlastním polím dostane spíš štěstím, než úsilím. V roce 1969, kdy Prokůpek připravoval své staré texty k novému vydání,⁴⁷ píše Křelinovi o *Deputátnících*: „Zdá se mi, že by z něho zbyla sotva osnova. Tehdy jsem to psal asi pudem, bez rozumu, je to vlastně fantasmagorie.“⁴⁸ Tato poznámka platí především pro chaotický závěr, v němž Lajbl kráčí noční vichřicí k domu mladé „neřestnice“, kde konečně nasytí svou hříšnou touhu. Svědkem je však jeho dávný společník, který ze žárlivosti podpálí milencin dům. Požár, který přežije pouze Lajbl, má tak asi symbolizovat rozhrčení a možnost nového začátku. Během pozemkové reformy nemá sice na rozdíl od těch, kdo zůstali deputátníky, na přidělení polí nárok, hospodáři však sepíší smlouvu, ve které mu kus svých pozemků pod podmínkou vzájemné pomoci věnují. Touto dohodou je Lajblovo vykoupění dovršeno: „Budiž požehnána tato smlouva, jíž se volácký život povýšil na život lidský. Na život svobodný“ (PROKŮPEK 1932: 175).

Křelinovi připadaly tyto úvahy o zemi jako zdroji spásy „leckdy laciné a naivně programové“.⁴⁹ Pozastavuje se také nad tím, že Prokůpek v „prostých lidech“ vidí především „porušení, pudy, zlo“. Teprve s pomocí sedláků se z chudého Lajbla stává „člověk“. Prokůpek však na postavách z „prostého lidu“ ukazuje dlouhodobé následky bídy. Přimo odmítá chválu chudoby, známou například ze soudobé katolické literatury, ke které měl Křelina blíže: „blahoslavená chudoba nepovznáší, ale potupuje“ (PROKŮPEK 1940: 138). V *Ztracené zemi* starý hospodář Gaj, románové ztělesnění moudrosti, nesouhlasí s myšlenkou, že pozemková reforma měla rozdělit pole rovnoměrně mezi všechny, protože by je tak pouze ochudila: „mezi chudými mají být i bohatí. Kdyby se rozdělilo všechno, Hlučínsko by zůstalo žebráckým, a je vždycky dobře, když někoho máme, kdo může pomáhat druhým“ (PROKŮPEK 1946: 165). Právě díky dezinterpretaci takových scén však mohla stalinistická kritika představit Prokůpka jako zastávce nerovnosti a vykořisťování na venkově.⁵⁰

47 V tomto roce vyšly přepracované verze *Baba*, *Zakryto slzami* a *Naše hříbátka*.

48 LA PNP fond Václava Prokůpka, korespondence vlastní: odeslaná, dopis Václava Prokůpka Františku Křelinovi, 20. června 1969, s. 2.

49 LA PNP fond Václava Prokůpka, rukopisy cizí: František Křelina, recenze *Deputátníků* (rukopis, nedatovaný), s. 6.

50 V dopise, odeslaném těsně po rozhodnutí soudu o zproštění viny v lednu 1967, Prokůpek kritizuje Křelinu, protože z jeho líčení Prokůpkovy pomoci Majerové za

„Hlas země“ a židovství

„Hlas země“ volá Mařenku a Jana Hořavu zpět z Prahy. Volá také Roberta Říhu, který však na venkově podlehne duševní nemoci, vyvolané neopětovanou láskou. Jeho ztrápená povaha přivádí do Prokūpkovy prózy téma židovství. Robertova matka je židovka a vypravěč jeho neklid připisuje občas pocitu rozdrobenosti: „Robert si přinesl onu selskou rozvážnost, smíšenou s židovskou naruživostí“ (PROKŮPEK 1927: 182). Jaroslav Med popisuje, jak za druhé republiky „katoličtí“ publicisté, včetně některých ruralistů, prosazují názor o „nenárodním charakteru židovského etnika, které nemůže nikdy pochopit ideu svatováclavské identity Čechů“ (MED 2011: 91). Nejedná se však v českém kontextu o nic nového ani výhradně římskokatolického; na stejnou myšlenku narážíme např. u Havlíčka, Palackého, Nerudy, Masaryka, Šaldy, Neumanna a mnoha dalších. Podle Meda byli židé pro některé „katolické“ spisovatele za druhé republiky „svou cizorodostí a internacionalismem přirozenými antipody národní myšlenky“, „v převážné většině přívrženci společenského radikalismu, zejména komunismu“, a „rozkladným kvasem veškeré tradiční kultury“ (IBID.).

O Robertovi z románů *Přes věky* a *Ve stínu hor* však nejde říci, že by ho ze života na českém venkově vylučoval jeho původ.⁵¹ V případě jeho sourozenců, natož jeho typicky trpělivé a odolné chalupnické matky Prokūpek tuto přínáležitost nijak neproblematizuje. Robertův starší bratr Jan má naopak všechny předpoklady dobrého rolníka, ale je poněkud narušen svou zkušeností ze světové války. Prokūpek s Robertem soucítí a dokonce se s ním ztotožňuje do té míry, až lze spekulovat, že ho posílá na cestu, po níž se vydali nejen mnozí jeho vrstevníci, ale málem také autor sám. V obou zmíněných románech otevřeně antisemitské výroky opakovaně pronáší tchyně Robertovy starší sestry a jsou klíčovými rysem této nejzápornější postavy příběhu. Robertův otec sice v hněvu proklíná židovskou krev a rod své ženy (viz např. PROKŮPEK 1927: 38) a připisuje jim vinu za všechna neštěstí své rodiny, ale tato bezesporu nerozumná reakce má vypovídat o jeho cholericke povaze, o jeho zoufalství a pocitu bezmoci.

Ve svých pozdějších románech Prokūpek skoro vždy občasná, letmá vyjádření negativních stereotypů o židech spojuje s hlediskem a náladou určité

---

okupace vyplývá, že si „hrál na bohatého mlynáře“, představa, která zcela zkrsluje Prokūpkovo idealizované pochopení nezištné, vzájemné pomoci (viz LA PNP fond Václava Prokūpka, korespondence vlastní: odeslaná, dopis Václava Prokūpka Františku Křelinovi, 14. února 1967, s. 1).

51 Gary B. Cohen nepřímou vyvrací stereotyp o židech v Čechách jako o obyvatelstvu, patřícímu k velkým městům, když poukazuje na růst židovské migrace do Prahy v desetiletích po roce 1860, motivovaný touhou „uniknout chudobě a omezení života v ghettech“ (COHEN 2006: 59; srov. např. *Vojkovičtí a přespolníci* [1910] Vojtěcha Rakouse).

postavy. Například kupci pšenice v románu *Zakryto slzami* se zdají Václavu lakomými a necitelnými, protože potřebuje prodat co nejlépe, aby měl peníze na léčbu své nemocné ženy. V románu *Ztracená země* říká vypravěč „holečkovsky“ o prospěchářích: „Jen nemoc se dovede do stavení tak tiše vplížit, jako vešli na Hlučínsko čtyři bratři, bohatí židé odněkud z Maďarska, a koupili hned pět dvorů. Dali je však zaknihovat na jména svých žen“ (PROKŮPEK 1946: 100). (Není jasné, zda se jedná více o židovskou, či o maďarskou „nemoc“...) Prokůpek tu — nejspíš na základě příkladů z opravdového života — chce upozornovat na neschopnost a korupci státních úředníků, které se projeví při uskutečňování pozemkové reformy; té v románu využívají i čeští prospěcháři. Když se vypravěč o bratřech zmiňuje podruhé, dává již najevo, že se jedná o sarkastické napodobování hlasu oněch úředníků: „A že přišli čtyři bratři až z Maďarska? Nu ano, i na mramoru se objeví kaz a potom, poznejte na nich, zda jsou nebo nejsou židé. A kníže pán potřeboval hotové peníze a oni je měli!“ (IBID.: 101).

V sedmém vydání Prokůpkova románu *Zakryto slzami* z roku 1940 se podle protektorátních pravopisných norem píše *Žid* místo *žid*, ale v osmém, vydaném „nákladem vlastním“ na začátku roku 1948, se znovu vrací psaní „žid“. V autorově posledním románu pro dospělé *Žitný dvojklas*, vydaném v roce 1943 (jde vlastně o přepis prvního autorova románu *Přes věky*) chybí židovské téma zcela. Jak o „konzervativních a/nebo katolických publicistech“ po 15. březnu píše Putna, „drtivá většina z nich si uvědomila, že kdyby v předchozí útočné dikci na adresu masarykvců, demokratů, zednářů, Židů, emigrantů atd. pokračovala — dostala by se na pozici přímé kolaborace s nacisty, ano, na pozici fakticky udavačskou. A toto je pozice, která je pro drtivou většinu [...] absolutně nepřijatelná“ (PUTNA 2010: 335). Prokůpek se v *Žitném dvojklasu* vyhýbá židovskému tématu zřejmě proto, aby nebyl omylem spojován s antisemitskou politikou protektorátu, ale možná i proto, aby jako antisemity nezobrazoval Čechy.

„Hlas země“ a okupace

V kontextu Mnichova nabývá téma „země“ v Prokůpkových románech z konce třicátých let nového významu. Na začátku téže dekády, po smrti první manželky, se Prokůpek přestěhoval do Slezska, odkud v říjnu roku 1938 musel utéct do Brna. Románem *Ztracená země*, který vyšel v prosinci 1938, se chtěl vrátit k etnografickému podnětu svých prvních knih, tentokrát však v souvislosti s generacemi moravských rolníků na Hlučínsku, odmítajících poněmčení svých vesnic, dětí a kultury. Martínek píše: „jistě tenkrát, když osnoval první kapitoly, nebyl přesvědčen, že hlučínský kraj bude opět oderván od ostatního kmenového celku, s nímž byl spojen na dvacet let“ (MARTÍNEK 1939: 6). Prokůpek zde pokračuje v antiněmectví, které nacházíme již v jeho prvním románu, kde starý žebrák Linka, pamětník prusko-rakouské války z roku 1866,

vykládá mladému Robertovi o „zlých Němcích“ v pohraničí (viz PROKŮPEK 1927: 50).⁵² Ve *Ztracené zemi* z Pruska neustále vane studený vítr, věstící blížící se nebezpečí. Prokŭpkovo líčení divoké, německy hovořící tlupy, která obchází venkov, napadá Čechy a podpaluje jim domy, nejenže připomíná popis krutých německých loupežníků a pytláků z pohraničí v románech z konce devatenáctého století (viz např. Klostermannův román *Ze světa lesních samot* [1891]), ale také předvídá zobrazení českých Němců-wehrwolfů v poválečné literatuře, které mělo opravňovat politiku odsunu.

Oproti početnějším německy mluvícím Slezanům jsou moravští rolníci stateční a ušlechtilí, neútočí, ale brání se, neopouštějí svou zemi, která se pro ně rovná písmu, řeči a tradici (viz PROKŮPEK 1946: 223). Otec jednoho hospodáře zavazuje posledními slovy svého syna, aby se nikdy nevzdal: „Proto Ondřej Sam měl v sobě přemnoho sil k odolávání proti německým zákonům, proto uchránil svou řeč — proto byl jedním z mála, kteří i svým dětem dali české školy. Pronásledovali ho, týrali, tupili v něm všechno české, kolikrát jen byl odveden do vězení a obviněn ze zrady“ (IBID.: 85). Co však těmto „zapadlým“ vlastencům chybí, je pozornost a podpora ze středu národa, který se podle Prokŭpka nikdy dostatečně neucházel o přízeň místních lidí. Jak píše mnozí recenzenti, raněnou duši kraje představuje Maryka Halatová, které celý život chyběla láska, ať rodičů, ať dobrého muže. Je spojena s německy mluvící bandou, ale touží po schopném mladém rolníkovi, Janu Hyvnarovi, který přichází do Slezska po smrti své ženy a dětí z jižních Čech (podle Holečka tradiční kolébky české národnosti). Vypravěč se ptá: „Ach, co by Maryka dělala, kdyby na ni zavolal Jan Hyvnar? A co bys dělala, slezská a hlučínská země, kdyby na tebe zavolala Praha? Kdyby ti rozuměla?“ (IBID.: 183).

V pomnichovském období působí *Ztracená země* jako kritika pražské vlády, která na rozdíl od moravských rolníků vzdala obranu tohoto území bez boje. Oficiální politice druhé politiky však více vyhovoval Prokŭpkův román z roku 1937 *Zakryto slzami*, který rovněž čerpal z autorova ovdovění. V něm mladý hospodář Václav postupně prodává pole, aby platil za léčbu své ženy Marie, která nakonec zemře. Obětováním polí si však Václav uvědomuje nekonečnou hloubku své lásky. O románu napsal Karel Sezima: „Zde to tedy není již pudový hlad po zemi, lpění na hroudě nezušlechtěné a nepřehodnocené vyšším citem, krátce ne už jen soběstačný a samoúčelný agrarism. Je to právě zápas lásky se zemí a překonání tvrdého zákona půdy zákonem citu“ (SEZIMA 1937: 532). Snad podvědomě citoval Prokŭpek tuto recenzi v dopise z roku 1965, kde román *Zakryto slzami* (který se údajně měl jmenovat *Víc než pole*) popisuje jako „osobní zpověď“ a „protest proti ruralismu, že lidský život je

52 Vlastenecká kobyla v románu *Baba* nerozumí, když na ni mluví místní šlechtic německy (viz PROKŮPEK 1941: 100).

mnohem víc než až smyslná láska k polím, tj. k půdě, zemi.⁵³ Po Mnichovu však příběh o tom, jak člověk obětuje území, aby zachránil cosi cennějšího, dokonale odpovídal politice, popsané například na stránkách *Venkova*, o přijetí a zachování menšího domova v zájmu národa (viz např. *VENKOV* 1938: 1).

Největším nepřítelem rolníků je v Prokúpkově světě dluh. Ten autor v románech *Nebe nad námi* a *Žitný dvojklas* zobrazuje jako „tajemnou a dosud neviditelnou příšeru, bloumající po českém venkově [...] šíří mravy a zvyky, odvádí vesnický lid od starodávných pravd“ (*PROKŮPEK* 1940: 131). Podle Prokúpků je předpokladem jakékoli obrody zemědělského života spolupráce, pro venkov přirozená. *Zakryto slzami* je zasazeno do hospodářské krize začátku třicátých let. Hospodáři nemohou kvůli dluhům odmítnout nabídku opravdového vykořisťovatele, cizince Gorného, majitele nové cihelny, první továrny na vesnici. Nezvyklou — snad i nepřirozenou — prací vození písku z lomu si však zabíjejí koně, které potřebují k práci na poli. Marie, městská dívka, která se vdala do vesnice, přesvědčí hospodáře, aby obec koupila elektrickou mlátičku: „Všichni si navzájem při této práci pomáhají. Nelze skoro rozeznat, či pšenice je teď právě ve stroji, všichni jsou sloučeni jedním poutem. Podpisy na směnkách, záruky na dluhy, to je také jedna z příčin, proč drží všichni pohromadě. Dávno tady tak žijí a vzdálenost města toto vlídné sousedství jen podporuje“ (*PROKŮPEK* 1948: 65).

Prokúpek sám uznává až komunistickou míru utopismu v tomto popisu „družnosti při společném díle“ ironickou poznámkou: „V Rusku by nás filmovali“ (*IBID.*). Toto přirovnání však odpovídá Prokúpkově představě, že sám ve svém nakladatelském družstvu „dělal komunismus“. V nevydaném článku z konce šedesátých let staví Prokúpek systém JZD proti meziválečným, dobrovolně zakládaným družstvům, které rolníci, později označení za „kulaky“, „budovali na osobní záruky, podepisovali směnky, ručili za jejich prosperitu svými majetky“.⁵⁴ Habřinovi píše: „Jedna z prvních mých cest z funkce ředitele vedla do Národní zemědělské záložny dlužit si peníze do provozu Družstva [Kola moravských spisovatelů]“.⁵⁵ Ztrátu své funkce v DMKS hned po únoru 1948 tedy prožíval stejně jako rolník ztrátu svých pozemků během kolektivizace.

53 LA PNP fond Václava Prokúpků, korespondence vlastní: odeslaná, dopis Václava Prokúpků Jaroslavu Nečasovi, 28. října 1965, s. 1. Odmítnutím označení *ruralismus* Prokúpek navazuje na Křelinovu myšlenku v dopise z října 1945, kde píše, že „nic se nám tu nevymstí tolik jako ten ruralismus. Už to slovo, jak ohavné, jak hlupácky utvořené, jaká tupohlavost ducha sterilního, to jest Matulova“ (LA PNP fond Václava Prokúpků, korespondence vlastní: přijatá, dopis Františka Křeliny Václavu Prokúpkovi, 27. října 1945, s. 1).

54 LA PNP fond Václava Prokúpků, rukopisy vlastní: články, Václav Prokúpek, „Dojde k morální rehabilitaci rolníků?“ (strojopis, nedatovaný), s. 2.

55 LA PNP fond Václava Prokúpků, korespondence vlastní: odeslaná, nedatovaný dopis (fragment) Václava Prokúpků Rajmundu Habřinovi, s. 1.

Spojování sil je nejdůležitější v období krize či pohromy, s nimiž se rolníci stále potýkají. Román *Přes věky* začíná vyhořením chalupy Říhových a smrtí krávy a telátka:

celá ves chtěla pomáhat [...] Každý — podle svých sil — dával a hned dopoledne Říhova zahrada byla zaplavena jetelem, nevymláčeným obilím, zrním, vším, na cos jen pomyslel. Pak se odklízelo. Ještě teplý popel a celé rumišťe. Přijeli selští chlapi, každý s párem koní, a sami nakládali nedohořelé trámy a odváželi je dál, na Říhovo pole. Dalo se soudit, že nejen ruce plné odvahy a síly, ruce ne líné, ale dřičské přišly, aby ze srdce pomáhaly (PROKŮPEK 1927: 9–10).

Pokrok založený na racionalismu a vědě, domníval se Prokūpek, úderu neštěstí zabránit nemůže. Ve *Ztracené zemi* se po pozemkové reformě do kraje nastěhuje sympatický, ctižádostivý slovenský sedlák Majoch, aby vyzkoušel různé zemědělské inovace. Nejdřív však přijde o chov vepřů vinou nemoci a potom o statek v důsledku zhářství, takže aby přežil, musí se spolehnout na pomoc sousedů. Vpravdě trochu škodolibě poznamenává:

právě tady v zlaté komoře Slezska chtěl dělat zázraky, chtěl ukázat, co všechno může dělat novodobý sedlák. Na Slovensku neměl k tomu zemi, tady ji má — tady vypěstuje své odrůdy brambor, pšenice — rži — jednou se bude jedno obilí jmenovat „Majochovo“, tak jako nyní je Kneiflův ječmen. Jen proto měl kolem stavení pokusná políčka, kde šlechtil a křížil všechny druhy obilí! Teď mu cosi mocnějšího zkřížilo plány (IDEM 1946: 211).

Spolu s dalšími ruralisty a agrárníky chápe Prokūpek Mnichov a okupaci v podstatě jak rolník přírodní katastrofu. V rádobý povzbudivém poselství od agrární strany k československým zemědělcům, otištěné na první stránce *Venkova* těsně po přijetí mnichovské dohody, se píše: „Dlouho se stahovaly zlověstné mraky nad Evropou, aby posléze jejich příval urval kus drahé naší země“ (VENKOV 1938: 1). Strana dále ujišťuje, že zemědělce tato situace nezlomí, protože „rolník nepoznal nikdy pohodlí, jediného dne nežil bez starosti“ (IBID.). Ve stejném duchu píše Prokūpek za okupace ve svých příspěvcích do *Selských listů* a *Venkova*. V květnu 1939 chválí českého a moravského rolníka, že „obstál v té vichřici, nepodlehli panice, zmatku, držel se svých polí a domova“ (PROKŮPEK 1939a: 1). Připomíná čtenáři, že „když hrom udeří do stromu, sežehne jeho nejvyšší větev nebo sám vrch, zůstane-li aspoň kus kmene, strom vyrazí znova. Jeho kořeny a kořínky přímo udatně vyhledávají v zemi novou sílu, sbírají všechny potřebné šťávy, aby koruna vypučela znova, aby se rozrostla do košatosti i šíře“ (IDEM 1939b: 1). Po 15. březnu vidí ztělesnění sousedské spolupráce na rovině národa v Národním souručenství, pokusu

o politické vyjádření národní jednoty, který zároveň souzněl s antidemokratickými pravicovými proudy. V krajně kýchovitých rozhlasových „Besedách mládeže před vstupem do Národního souručenství“ popisuje, jak „hlas Moravy“ volá zpět své rozptýlené syny a dcery, a ti překonají svou rozhádanost a uvědomí si společné kořeny v ohrožené zemi. Jsou mezi nimi mladý úředník — „musel jsem odejít, mým pluhem je úřední stůl, mou opratí jsou tužky a péra“ — i dělník:

Chlapci, neměl jsem vás vždy rád, naše cesty se rozcházely. Mysleli jsme, že vede každá jinak. Že se už nesejdeme. Že musíme stát proti sobě. Měli jsme každý svou pravdu, zdála se být tak jiná, rozdílná. Jako děti jsme rostli stejně, hrávali si s jedním míčem, ale pak, pak nás ve světě učili zatínat pěsti a nenávidět. Učili nás všemu možnému, a my jsme už nevěděli, že jsme vlastně bratry a ty, Moravo, že jsi naší jedinou matkou.⁵⁶

Morava odpovídá: „Pamatujte, že jsem byla častokrát popleněna a ponížena, vypadala jsem jako spáleniště. Dnes jsem také ožehnutá, vždyť jsem se plamenům tak tak ubránila.“⁵⁷ Zaznamenáváme zde cyklické vidění venkova, které Prokūpek ve svých románech zobrazuje především v postavách starých lidí, tuláka Linky nebo kronikáře Kazdy v *Nebi nad námi*. Ti představují jakousi kolektivní paměť kraje a každou katastrofu dokážou relativizovat, protože vědí, co bylo, a v budoucnu nečekají nic lepšího. Takováto představa německé okupace se ovšem zásadně lišila od té, která boj s nacismem a fašismem viděla jako rozhodující boj dobra se zlem.

Josef Chmelař, první vedoucí protektorátní cenzury, tvrdil, že za okupace se český spisovatel „musel vyhýbat současnému dění veřejnému a vzdávat se předem úkolu vyjadřovat smýšlení a cítění českého lidu v dobách okupace, musel pomíjet problémy jeho vztahů k české minulosti i přítomnosti a zavírat oči a uši přede vším, co přinášela českému národu a Evropě vojenská a policejní moc nacistické říše“ (CHMELAŘ 2004: 240). V nepříznivých recenzích *Nebe nad námi* je cítit implicitní zklamání kritiků z „neužitečné“ idyličnosti románu, jež je zdánlivě bez souvislosti s aktuální situací čtenáře. Podle Josefa Novotného dohání „zaujetí pro venkov“ „autora *Nebe nad námi* k mimouměleckým projektům; zabraňuje mu uvážít, že moderní česká próza se nespokojí s dojímovou románovou misí“ (NOVOTNÝ 1940: 422). Bedřich Fučík obnovuje Čepovu dřívější kritiku povrchní idyličnosti ruralismu: „jak možno věřit, že pouhý styk s přírodou, či jak se dnes říká s půdou, stačí, aby se tento div naplnil?

56 LA PNP fond Václava Prokūpka, rukopisy vlastní: rozhlasová pásma, Václav Prokūpek, „Beseda mládeže před vstupem do Národního souručenství“ (nedatovaný strojopis), s. 2.

57 Ibid., s. 4.

Primitivní tato mystika vzniká prostě z potřeby jistého mythu, z hesla a představuje jednu z nejobludnějších moderních pověr“ (FUČÍK 1940–1941: 176).

Podle Chmeláře čeští spisovatelé za okupace „nedospívali k vyjadřování kolektivního citění národa ve vzrušených letech, blížíce se tomuto vyjádření jen nejasnými jinotaji anebo nesmělými obrazy“ (CHMELÁŘ 2004: 241). Růst alegoričnosti v Prokúpkově psaní za okupace je však očividný a vyvolává dojem tajné solidarity mezi autorem a čtenářem. Fejeton z června 1939 například popisuje skutečnou bouři s krupobitím, která zabila venkovany a zničila úrodu, ale počínaje názvem „Ochuzený národ“ se zdá vypovídat o něčem zcela jiném:

Jsou lidé, kteří stojí nad zničenou úrodou. Jen zatnou rty, zatnou pěsti, zažehrají, požalují si [...]. Jděte však mezi rolníky, jděte k těm, kteří přišli nejen o úrodu, ale také o své drahé, a dívejte se na ně: nepoznali jste lidí statečnějších, tak hrdinná srdce nenosí snad žádná jiná země! Ještě země nevyschla, ještě je plná vody a kamenitých nánosů a rolník už zde stojí s motykou, lopatou, hráběmi, už je zase u díla (PROKŮPEK 1939c: 2).

Úvodní epizoda o vyhořelé chalupě v románu *Přes věky* se opakuje v nové verzi v *Žiném dvojklasu*, ale čte se jinak, také díky názvu první kapitoly — „Nad spáleništím“ — v němž zaznívá stejné slovo, které „moravská země“ použila sama o sobě v rozhlasové besedě.

V tomto kontextu lze *Nebe nad námi* číst skoro jako podobenství, a to nejen o „ztracené ovci“, o Janu Horavovi, který vyrůstal ve městě, ale vrací se do zemědělství a bývalé chalupy své rodiny na venkově, ale také o spojení sil v období krize, ba dokonce o oživení — agrárního — nacionalismu.⁵⁸ Vzorový starosta Rejha pozoruje úpadek venkovského života, ale pomocí Horavy přesvědčí místní hospodáře, aby založili družstvo a mlékárnu. V didaktické apostrofě na konci románu toulavý kořenář Horák uznává proměnu:

Tak jako všechno, co roste, musí být v souhlasu, tak jako všemu, co se má zrodit, musí předcházet spojení, vidím, že se spojování zmocnilo i vás. Všechno, co vzrostlo a zrodilo se, vzešlo ze spojení a lásky. Toť jediný

58 Podle pozdějších dopisů, ve kterých „agenti“ DMKS posílají objednávky knih z nakladatelství, v *Nebe nad námi* Prokúpek navíc docela dobře odhaduje typ knihy, který zaujme české dělníky a rolníky, odvezené na nucené práce do Německa. V říjnu 1943 mu, například, píše hanácký básník, Ladislav Bernatský z Lipska: „To víš, po poesii mezi našimi chlapy není hlad. Jsme dělníci v době, kdy nedá se nad čtením hloubat a meditovat. Romány, dobré romány — to je něco pro nás“ (LA PNP fond Václava Prokúpkova, korespondence vlastní: přijatá, dopis Ladislava Bernatského [sic] Václavu Prokúpkovi, 26. října 1943, s. 2).

a pravý zákon života na tomto světě. Což všechny životy vaše nevzešly ze spojení? A co asi dobrého vzejde z toho, co teď rukama společnýma a nerozdílnýma děláte? Nečeká na vás něco zlého, nepřipravuje si vás život, abyste vydrželi a obstáli v časech ještě horších? (PROKŮPEK 1940: 327)

Je jaro roku 1938. V epilogu s poněkud fatalistickým názvem „To je náš úděl“ kronikář Kazda završuje Prokŭpkův implicitní sen o sjednoceném národu otázkou: „Čím to je, že najednou máme všichni, jak tady žijeme, svou dolinu tak rádi?“ (IBID.: 333).

Prokŭpek a poválečné rolnictvo

Za třetí republiky, po vyloučení agrární strany z politického systému, se Prokŭpkovo ztotožnění se s životním přístupem a osudem rolnictva stává explicitním. Díky zdrojům na venkově dostává Prokŭpek informace o vylučování z národa těch rolníků, kteří čelí stejnému podezření z kolaborace jako on sám. Jedná se v podstatě o další střet venkova s nechápajícím městem, tentokrát poznamenaný ne necitlivostí, ale otevřenou nevraživostí. Podle dlouhodobého Prokŭpkova korespondenta Antonína Novotného, za okupace starosty hanácké obce Dzbele, „důvodem všech útoků, i toho, že jsme z veřejného života vyloučeni, je strach, že jako vrstva rozumná, klidná, uvážlivá, která vždy se drží rčení — dvakrát měř, jednou řež —, že bychom do dnešní revoluční doby asi dobře nezapadli, byli málo revoluční.“⁵⁹ Prokŭpek na to v dopise Knapovi prosazuje čtyřstránkový manifest, protestující proti současnému přístupu k venkovu, zvláště tomu, že selství bylo zbaveno svých politických práv.⁶⁰ Nakonec na výročí československé samostatnosti vychází v národněsocialistickém deníku Prokŭpkovi článek, kde popisuje, jak se rolníci spolu se zbytkem národa účastnili mobilizace na podzim 1938, poslouchali zakázané cizí vysílání, těšili se na osvobození a oslavovali „vítězné moskevské salvy“. Tvrdí však předvídavě:

naše revoluce se zvrátila, roztržila a příliš záhy se zvrhla z revoluce myšlení v revoluci majetku. Ani slovní pravda revoluce nezůstala nedotčena a po pravdě mnozí začali šlapat, pravdu národa si vykládali po svém, pravdu Masarykovu jsme pokrřivili, a proto neseme neblahé důsledky tohoto

59 LA PNP fond Václava Prokŭpka, korespondence vlastní: přijatá, dopis Antonína Novotného Václavu Prokŭpkovi, 30. září 1945, s. 2.

60 LA PNP fond Václava Prokŭpka, korespondence vlastní: odeslaná, dopis Václava Prokŭpka Josefu Knapovi, 18. října 1945, s. 1. Křelina odmítá Prokŭpkův návrh, že by měli mluvit za rolnictvo, zdánlivě protože již nechce být spojen s Matulovým ruralismem (LA PNP fond Václava Prokŭpka, korespondence vlastní: přijatá, dopis Františka Křeliny Václavu Prokŭpkovi, 27. října 1945, s. 1).

provinění, proto jsme stále ještě v rozpacích ducha a nebylo nám dopřáno poznat plnou rozkoš vítězství (PROKŮPEK 1945: 4).⁶¹

I po propuštění z vězení dále cítí odpovědnost hájit zájmy rolníků a oponovat již utvrzené ideologické představě o „kulacích“. V roce 1968 znovu píše Křelinovi: „Jsme tady od toho, abychom lidi zbavovali strachu. Budeme proto mluvit i o sedlácích neodsouzených, pouze vystěhovaných, tak jako je třeba mluvit nejen o spisovatelích zavřených, ale i umlčených.“⁶² Z tohoto období nejspíš pochází nevydaný článek „Dojde k morální rehabilitaci rolníků?“, kterým zřejmě chtěl zahájit diskuzi nejen o interpretaci poválečného období, ale také o spravedlivosti a moudrosti kolektivizace.⁶³

Závěr: Příběh omezení

Jak ukazuje název epilogu v *Nebi nad námi* — „To je náš úděl“ — má podle Prokůpka jak Čech za okupace, tak i člověk vůbec jen omezené možnosti změnit své místo na zemi. A právě život zemědělce ho učí tuto omezenost přijmout. Matula píše: „smír se zemí zastavuje lidské bloudění. Duch lidský miluje vzlet, ale země jej zatěžuje svými pouty“ (MATULA 1933: 6). Jedná se tu vlastně o přijetí neblahého údělu lidstva, vykázaného z ráje, aby obdělával zemi. Život v ruralistické „utopii“ je nadále těžký, ale vykoupený pocitem přirozenosti, soudržnosti a blízkosti Božímu dílu.

Právě toto „smíření s osudem“ však tvoří klíčový rozdíl mezi Prokůpkovým přístupem k odporu za okupace a tím, které prosazovala levicová inteligence. V článku o Václavu Černém cituje Peter Bugge Jacquese Rupnika: „Vítězství a trvající moc českého stalinismu (a na druhé straně slabý odpor k němu) nelze připisovat jen teroru, který následoval po únoru 1948, ale především skutečnosti, že komunisté ovládali víc, než jen aparát moci ve státu; ovládali také systém hodnot, symbolickou strukturu významu v očích jednotlivců a společnosti vcelku“ (BUGGE 2000: 240). V tomto kontextu je přístup, ve kterém „ohraňování vítězství není prohrou“ (MATULA 1933: 6) a který počítá se smírem, pokorou, uznáním mezi moci, přizpůsobením se, přijetím ztrát, rezignací na utopii, naprosto vyloučen. Prokůpek však již za první republiky neodpovídal představám, které o sobě měla většina české literární inteligence. Většinou literárních kritiků připadal jako omezený spisovatel, s omezeným pohledem

61 Svými poněkud neobratnými poznámkami o Moskvě a o Masarykovi chce Prokůpek odrážet rétoriku období, ale zároveň se snaží dokázat, že rolníci patří do stejného národa, který uznává tyto symboly.

62 LA PNP fond Václava Prokůpka, korespondence vlastní: odeslaná, dopis Václava Prokůpka Františku Křelinovi, 17. února 1968, s. 1.

63 Viz LA PNP fond Václava Prokůpka, rukopisy vlastní: Václav Prokůpek, „Dojde k morální rehabilitaci rolníků?“ (nedatovaný strojepis, z konce šedesátých let), s. 1.

na život, který líčí omezený svět. Sám se považoval za „druhořadého“ oproti svým přátelům Knapovi a Křelinovi.⁶⁴ Za okupace se navíc jeho omezený způsob odporu zdál spíš přízpůsobováním omezením, jež nařídili okupanti.

Ve studii *Zbraně slabých* se snaží James C. Scott odvést pozornost badatelů od rolnických povstání, která považuje za atypická, ke „každodenním typům rolnického odporu“, jakými jsou „loudání, přetvářka, poddajnost jen na oko, drobná krádež, předstíraná neinformovanost, pomluva, žhářství, sabotáž“ (SCOTT 1985: 29). Tyto strategie patří bezesporu k odporu, protože si kladou za cíl překazit či znemožnit působení utlačovatelů. V Prokúpkově próze je ničení pro rolníka čímsi téměř nemyslitelným. Postavy ničí jediné ze zoufalství nebo zlosti nebo z touhy zničit samy sebe. V nevydané divadelní hře *Chalupnice Anna*, podle strojopisu dopsané 10. ledna 1939,⁶⁵ popisuje Prokúpek jiný typ „rolnického odporu“. Hru lze považovat za tematické pokračování *Ztracené země*, protože se v posledním „obrazu“ zabývá záborem „české vesnice“ ve Slezsku na konci září 1938. Titulní postava má výčitky svědomí, protože o tři roky dříve v nouzi prodala svou chalupu a pustila do vesnice prvního Němce. Proto tajně sbírá podpisy na prohlášení, aby Němci vrátili české obce do Československa, a na konci těsně uniká zatčení. Jde tu o hrdou, odvážnou rolnickou ženu, která do té doby hodně vytrpěla, ale chce něco udělat proti nespravedlnosti, kterou spíše cítí, než chápe. Její čin je drobný, mírový, v mezích jejích možností. Prohlášení nemá šanci na úspěch, ale dokáže svornost a posiluje soudržnost venkovanů.

Oproti tomuto příkladu působí Prokúpkův konstruktivnější typ odporu, jednak projevený ve vlastní próze a publicistice, jednak v autorově činnosti ve funkci ředitele nakladatelství DMKS, ambivalentně. Má nicméně rysy společné s tím, které popsal Scott:

Úspěch odporu je de facto často přímo úměrný symbolickému přízpůsobení, kterým je zamaskován. Otevřená neposlušnost skoro v každém kontextu vyprovokuje rychlejší a hroznější reakci, než neposlušnost, která může být stejně pronikavá, ale nikdy nepředstavuje soupeření o formální definice hierarchie a moci [...]. To, čeho lze dosáhnout **zevnitř** této symbolické svěrací kazajky, nicméně svědčí o lidské urputnosti a vynalézavosti (IBID.: 33).

Scottovu analýzu zde lze spojit s německým pojmem *Eigensinn*, pro který Vítězslav Sommer navrhuje překlad „svéhlavost, umíněnost“ (SOMMER 2012: 24) a jenž označuje stereotypní vlastnosti rolníka. V kontextu dějin NDR Thomas Lindenberger tímto termínem označuje

64 LA PNP fond Václava Prokúпка, korespondence vlastní: odeslaná, dopis Václava Prokúпка Františku Křelinovi, 24. února 1968, s. 1.

65 Prokúpkova pozůstalost obsahuje pracovní strojopisy dvou nevydaných her. Druhá, *Prosebníci*, podle datování pochází z let 1933–1935.

individuální činnost, „udílení smyslu“ vlastnímu jednání a postojům v rámci mocenských vztahů způsobem, jenž nemusí být předpokladatelný z hlediska dominantní ideologie. Není to pouze negativní vymezení, nýbrž velmi pestrá škála praktik. Projevy *Eigensinn* podvracejí, či přímo boří mocenský systém, současně jej však mohou svým specifickým způsobem reprodukovat a udržovat tak jeho stabilitu (IBID.).

Otázka typů opozice zaujala v českém kontextu disent sedmdesátých let tehdy, když byli chartisté konfrontováni s nízkým počtem signatářů Charty 77. Některým se zdálo, že se lidem odcizili příliš jednoduchým oddělením disentu a konformismu a volali po jemnějším uchopení různých reakcí na normalizační režim. Petr Pithart například poukazuje na „meziprostory“, které nejsou ani úplně „mimo“, ani úplně „uvnitř“, „normálních struktur“ a radí:

Měli bychom i jen dílí postupy a ústupy této fronty nekonformních, ale přesto nikoli i disidentských aktivit sledovat s větším porozuměním a s většími sympatiemi, a to znamená především neuzavírat se předem širšímu „nedisidentskému“ působení z jakýchkoliv zásadních důvodů a tím méně ze vzdoru či z namyšlenosti. Měli bychom ty, kteří dnes riskantně — i když jinak riskantně než my — existují v těchto hraničních „meziprostorách“, pokládat více za své spojence, než za normálně problematické provazochodce (PITHART 1980: 285).

Zároveň však „disidentská“ literární kritika dále ostře odmítala tvorbu autorů, kteří měli za normalizace povolení publikovat a z nichž málokterý po pádu režimu KSČ zachránil svoji pověst. Tito autoři bývají dnes z hlavního proudu české literatury vytěšňováni zastíráním a vzájemnou záměnou uměleckých a etických kritérií (viz např. JUNGSMANN 1990): autor je eticky kompromitován svým rozhodnutím spolupracovat s normalizačním režimem, text je umělecky kompromitován implicitním pokusem přizpůsobit se vnějším požadavkům a omezením. Příběh Prokūpka a dalších ruralistů po roce 1945 je velmi podobný. Jejich ideologické vytěšnění však posléze dalo život ideologickému vyzdvížení, nejdříve v úzkém, po roce 1989 v širším kruhu interpretů. Z hlediska života a díla autorů samých jde o dvě proplétající se dezinterpretace.

Pokud však kritik odhlédne od sociopolitického kontextu, co zůstává, je otázka literárních kvalit těchto autorů. Bedřich Fučík píše:

Nemalují si ruralisté vesnici v jakési neposkvrněné, nespoutané sice, ale čisté idyle, která snad byla, ale není? Připadají mi, že líčí se zavázanými očima něco, co neexistuje a nač se jen rozpomínají. Což je ovšem počínání nestatečné, neheroické, protibásnické! Ruralisté pracují většinou s ilusemi, s výmysly, s papírem, nikoli s realitou, jsou myšlenkově i umělecky bledně slabí (FUČÍK 1940–1941: 176).

Zde se čeští ruralisté ocitají naroveň svým protějškům z jiných zemí, které horlivě propagovali ve dvacátých a třicátých letech. Ve své studii o „regionálním románu“ umísťuje Keith Snell „vrchol“ tradičního venkovského románu na britských ostrovech do období mezi rokem 1878 a druhou světovou válkou (viz SNELL 1998: 23), což jsou mezníky, které dohře odpovídají situaci v české literatuře i jinde v Evropě. (Potom se — jak smutně píše Prokúpek Křelinovi v roce 1972 — „tvář venkova změnila k nepoznání“.)⁶⁶ Snell uznává formulovitost venkovského románu, která ostatně v anglické literatuře umožnila parodii *Cold Comfort Farm* (Statek slabé útěchy [1932]) od Stelly Gibbonsové. Badatelské zanedbání „regionálního románu“ však připisuje spíše tvrdým oborovým hranicím mezi literární vědou, historiografií a kupříkladu sociologií či zeměpisem, zabraňujícím objevit bohatství této literatury v dokumentu umírajících tradic, zvyků a řemesel, přitažlivosti města a úpadku venkova (viz IBID.: 23, 52). V českém kontextu podobné změně přístupu překáží rovněž politizovaná recepce ruralistů.

Vytěsnění autorů typu Václava Prokúпка znamená popírání klíčového obrazu české zkušenosti dvacátého století. Hlavní témata Prokúpkových románů — opakované zkoumání přechodu od Rakouska k Československu, satira měšťáctví i šlechty, zájem o chudé, sebeironizující odmítnutí knihomolství ve prospěch fyzické, smyslové představy člověka, chvála „drobné“, „ruční“ práce, touha po zdravém, obrozeném člověka a národu a konečně sklon k ideologickému poučování — nejsou okrajová, ale naopak odrážejí charakter velké části české meziválečné prózy. Nejen jako spisovatel, ale i jako člověk je však Prokúpek důležitým reprezentantem svého století, a to svou snahou **zevnitř** svěřací kazajky útisku omezovat dopad tohoto útisku a udržovat při životě své zásady a svou představu jiného života do doby, kdy tento útisk skončí.

Prameny

ČEP, Jan

1933 „Ruralismus“; *Listy pro umění a kritiku* I, č. 1, s. 24–25

ČERNÝ, Václav

1992a *Křik koruny české: Paměti 1938–45* (Brno: Atlantis)

1992b *Paměti 1945–1972* (Brno: Atlantis)

FRAENKL, Pavel [P. F.]

1927–1928

„Václav Prokúpek: Kamarádi...“; *Rozpravy Aventina* III, č. 18–19, s. 239

66 LA PNP fond Václava Prokúпка, korespondence vlastní: odeslaná, dopis Václava Prokúпка Františku Křelinovi, 24. září 1972, s. I. Prvky „ruralismu“ však „vzkřísili“ v šedesátých letech Ludvík Vaculík a od sedmdesátých let Zeno Dostál, Antonín Bajaja a další.

- FUČÍK, Bedřich
1940–1941 „O knihách“; *Akord VIII*, č. 4–5, s. 176–179
- HIKL, Karel [K. H.]
1927 „Literatura: Krásná“; *Naše doba XXXIV*, s. 185–187
- HOLEČEK, Josef
1967 *Jak u nás žijou i umírají: Úvodní část první knihy kroniky Naši* (Praha: Odeon)
- CHMELARĚ, Josef
2004 „Česká literatura a kniha za okupace“; in Václav Poláček (ed.): *Knihy a národ 1939–1945: Rekonstrukce nezvydaného pamětního sborníku Svazu českých knihkupců a nakladatelů z roku 1947* (Praha: Paseka), s. 237–246
- JEŘÁBEK, Čestmír
1945 *V zajetí Antikristově* (Olomouc: R. Promberger)
- KVAPIL, J. Š.
1944 *Venkov v současné české beletrii* (Praha: Václav Petr)
- MARTÍNEK, Vojtěch
1939 „Román o Hlučínsku“; *Moravskoslezský deník XL*, 12. 2., s. 6.
- MATULA, Antonín
1933 *Hlasy země v evropských literaturách* (Praha: Svobodné učení selské)
- NOVOTNÝ, Josef
1940 „Václav Prokůpek: *Nebe nad námi*“; *Kritický měsíčník III*, s. 421–422
- PITHART, Petr
1980 „Dizi-rizika“; in Adolf Müller (ed.): *O svobodě a moci* (London: Palach Press), s. 269–286
- POLÁČEK, Václav
2004 „Cenzura, řízení knižního trhu, zabavování a ničení knih, 1938–1945“; in Václav Poláček (ed.): *Knihy a národ 1939–1945: Rekonstrukce nezvydaného pamětního sborníku Svazu českých knihkupců a nakladatelů z roku 1947* ed. Aleš Zach (Praha: Paseka), s. 67–145
- PROKŮPEK, Václav
1927 *Přes včky* (Turnov: Müller a spol.)
1931 *Ve stínu hor: Selský román* (Praha: Josef R. Vilímek)
1932 *Deputátníci* (Praha: Novina)
1939a „Zemědělci příkladem“; *Selské listy LVII*, 13. 5., s. 1–2
1939b „Selství v nových časech“; *Selské listy LVII*, 10. 6., s. 1–2
1939c „Ochuzený národ“; *Venkov XXXIV*, 30. 6., s. 1
1940 *Nebe nad námi* (Praha: Novina)
1941 *Baba: Román ze života koní*; 6. vydání (Praha: Novina)
1945 „Jásot a rozpaky“; *Slovo národa I*, 28. 10., s. 4
1946 *Ztracená země*; 2. vydání (Brno: Družstvo moravského kola spisovatelů)
1948 *Zakryto slzami*; 8. vydání (Brno: nákladem vlastním)
- RUDÉ PRÁVO
1952 „Proces s odnoží tzv. »zelené internacionály« v Brně“; *Rudé právo XXXII*, 4. 7., s. 2

SEZIMA, Karel

1937 „Z nové románové tvorby“; *Lumír* LXIII, s. 531–538

STUPKA, Vladimír

1948 „Hrdinové polí“; in Václav Prokůpek: *Zakryto slzami*; 8. vydání (Brno: nakladem vlastním), s. 195–236

VENKOV

1938 „Lide náš, zemědělci českoslovenští“; *Venkov* XXXIII, 2. 10., s. 1

Literatura

BARTUŠKOVÁ, Sylva — ZACH, Aleš

2000 „Moravské kolo spisovatelů“; in Jiří Opelík et al. (edd.): *Lexikon české literatury*, díl 3, sv. 1 (Praha: Academia), s. 321–324

BUGGE, Peter

2000 „Václav Černý, 1945–48“; in Robert B. Pynsent (ed.): *The Phoney Peace: Power and Culture in Central Europe, 1945–49* (London: School of Slavonic & East European Studies), s. 230–240

BURRIN, Philippe

1996 *France under the Germans: Collaboration and Compromise*; přel. Janet Lloyd (New York: New Press)

COHEN, Gary B.

2006 *The Politics of Ethnic Survival: Germans in Prague, 1861–1914*; 2. vydání (West Lafayette, IN: Purdue University Press)

DVOŘÁKOVÁ, Zora

2002 *Navzdory nenávisti a mstě — Z politických procesů 1952 až 1953* (Třebíč: Tempo)

FROMMER, Benjamin

2010 *Národní očista: Retribuce v poválečném Československu*; přel. Jakub Rákosník (Praha: Academia)

GROSS, Jan T.

2000 „Themes for a Social History of War Experience and Collaboration“; in István Deák, Jan T. Gross a Tony Judt (edd.): *The Politics of Retribution in Europe: World War II and its Aftermath* (Princeton, NJ: Princeton University Press), s. 15–36

HALAMOVÁ, Martina — JIROUŠEK, Bohumil

2005 „Střety a paralely českého ruralismu a katolické literatury“; in Jan Luštinec et al. (edd.): *Ruralismus, jeho kořeny a dědictví: Osobnosti — díla — ideje* (Turnov: Unipress), s. 162–168

HNÍZDO, Vlastislav

2005 „Role časopisu *Sever a východ* v koncepci českého ruralismu“; in Jan Luštinec et al. (edd.): *Ruralismus, jeho kořeny a dědictví: Osobnosti — díla — ideje* (Turnov: Unipress), s. 60–69

HOFFMANN, Stanley

1968 „Collaborationism in France during World War II“; *Journal of Modern History* XL, č. 3, s. 375–395

CHITNIS, Rajendra A.

2007 *Vladislav Vančura: The Heart of the Czech Avant-garde* (Praha: Karolinum)

JECH, Karel

2008 *Kolektivizace a vyhánění sedláků z půdy* (Praha: Vyšehrad)

JUDT, Tony

2000 „Preface“; in István Deák, Jan T. Gross a Tony Judt (edd.): *The Politics of Retribution in Europe: World War II and its Aftermath* (Princeton, NJ: Princeton University Press), s. vii–xii

JUNGMANN, Milan

1990 „Česká próza v normalizační tísni“; *Česká literatura* XXXIX, č. 2, s. 145–158

MACURA, Ondřej

2005 „Závěrečné slovo“; in Jan Luštinec et al. (edd.): *Ruralismus, jeho kořeny a dědictví: Osobnosti — díla — ideje* (Turnov: Unipress), s. 270–272

MED, Jaroslav

2011 *Literární život ve stínu Mnichova (1938–1939)* (Praha: Academia)

PUTNA, Martin C.

2010 *Česká katolická literatura v kontextech: 1918–1945* (Praha: Torst)

SCOTT, James C.

1985 *Weapons of the Weak: Everyday Forms of Peasant Resistance* (Newhaven, CT/London: Yale University Press)

SLEZÁK, Lubomír

2005 „Ruralismus a realita českého venkova v meziválečném období“; in Jan Luštinec et al. (edd.): *Ruralismus, jeho kořeny a dědictví: Osobnosti — díla — ideje* (Turnov: Unipress), s. 50–59

SNELL, K. D. M.

1998 „The regional novel: themes for interdisciplinary research“; in idem (ed.): *The Regional Novel in Britain and Ireland, 1800–1990*, s. 1–53

SOMMER, Vítězslav

2012 „Cesta ze slepé uličky „třetího odboje“: Koncepty rezistence a studium socialistické diktatury v Československu“; *Soudobé dějiny* XIX, č. 1, s. 9–36

WIENDL, Jan

2011 „Literární »druhá republika«“; *Česká literatura* LIX, č. 4, s. 604–613

Résumé

The life and work of the somewhat forgotten inter-war Ruralist writer, Václav Prokůpek (1902–1974) provide a rich case-study in twentieth-century Czech literary historiography. Prokůpek exemplifies how the ideological polarization that intensified in Czech culture in the 1930s has repeatedly distorted both the reception of writers' works and their place in twentieth-century Czech literary history. In 1945 he faced accusations of collaborating with the German occupiers, and in 1952 was imprisoned after a show-trial for allegedly conspiring against the state. Vilified and marginalized in literary history by Party ideologues, he became almost a martyr-figure for the Roman Catho-

lic anti-Communist opposition, yet both interpretations poorly serve Prokůpek's work. His personal and literary fate mirrors *in extremis* that of many writers associated with conservative nationalism and Ruralism, whose work and place in Czech literary history scholars have commonly struggled to assess outside these ideologized perspectives. The perpetuation of a binary opposition between 'collaboration' and 'resistance', moreover, hinders Czech engagement with international efforts to devise more complex maps and definitions of people's responses to life under oppressive regimes. In the case of Ruralist writers, it also hinders comparative literary-historical analysis of the fate of the theme of the countryside and of conservatism in Czech literature since the war. Through the close analysis of Prokůpek's fiction, his correspondence and preceding interpretations of both the man and his work, this article serves as one model for how this historical polarization might finally be overcome. In his fiction, Prokůpek never strays from the perspective and problems of the struggling Czech farmer, and the central contention of this article is that Prokůpek's work, his response to the Occupation and to the post-1948 government is best understood as both a defence and an active realization of the farmer's approach to life.

Klíčová slova / Keywords

kolaborace — rezistence — ruralismus — německá okupace — Václav Prokůpek — venkov

collaboration — resistance — ruralism — German occupation — countryside — Václav Prokůpek